JAN PAWEŁ II
W KOMUNIKOWANIU MIĘDZYKULTUROWYM

O SZTUCE DIALOGU Z INNYM

Redakcja naukowa
Arkadiusz Dudziak
Agnieszka Żejmo

POLSKIE AUTORYTETY KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ

VERTUM
WYDAWNICTWO NAUKOWE I SPECJALISTYCZNE

Olsztyn 2014

Joanna Kulska

Jan Paweł II wobec „zderzenia cywilizacji". Rola dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego w procesie konstruowania postzimnowojennego ładu międzynarodowego

Streszczenie

Celem artykułu jest przybliżenie koncepcji Jana Pawła II dotyczącej zastosowania dialogu międzykulturowego, w tym międzyreligijnego, jako narzędzia budowania porządku międzynarodowego w duchu zrozumienia, szacunku, pokoju i współpracy. Papieska idea stworzenia jednej, globalnej „cywilizacji miłości", która oparta będzie na działaniach ludzi dobrej woli z całego świata, przeciwstawia się tezie Samuela Huntingtona o nieuniknioności „zderzenia cywilizacji". Jan Paweł II wskazywał także na rolę kultury w dążeniu do „nowego humanizmu", która z kolei by nie stać się antykulturą powinna być powiązana z religią. W niniejszym opracowaniu analizie poddano wybrane orędzia, przemówienia i oficjalne listy papieża-Polaka.

Wprowadzenie

Wśród wielu tematów nauczania papieża Jana Pawła II znajdują się te, które w następstwie rozwoju sytuacji międzynarodowej w ostatnich dwóch dekadach, zyskały na znaczeniu w sposób bardziej

widoczny niż inne, zarówno w aspekcie kulturowym, jak i politycznym. Rozwijana przez papieża w wymiarze teoretycznym i praktycznym koncepcja dialogu międzyreligijnego i szerszego dialogu międzykulturowego pozwala uznać głos Jana Pawła II za jeden z bardziej znaczących, często przywoływanych autorytetów, w toczących się od zakończenia zimnej wojny dyskusjach, a dotyczących kształtu i charakteru postzimnowojennego ładu międzynarodowego. Myślenie Jana Pawła II o porządku międzynarodowym jest autonomiczne. Oznacza to, że nie powstało ono w nawiązaniu do takich czy innych teorii, lecz jest zarazem przeciwne wielu zadomowionym w tradycji tej dyscypliny koncepcjom czy stanowiskom[1]. Jedną z takich teorii, którym Jan Paweł II się przeciwstawiał, jest z pewnością koncepcja „zderzenia cywilizacji". Papieską odpowiedzią na nią był właśnie dialog międzykulturowy i międzyreligijny. Nauczanie Jana Pawła II na ten temat, jego postrzeganie koncepcji „zderzenia cywilizacji" oraz wszystkie działania podejmowane na podstawie tego nauczania, tak przez samego papieża, jak i dyplomację watykańską, sprawiły, że bez wątpienia w okresie pontyfikatu z lat 1978 2005 Stolica Apostolska stała się jednym z najbardziej aktywnych uczestników debaty dotyczącej polityki globalnej na przełomie wieków.

Znaczenie kultury i dialogu międzykulturowego w nauczaniu Jana Pawła II

Jan Paweł II zaczął rozwijać swoją koncepcję zasadniczego znaczenia kultury dla świata współczesnego jeszcze na długo przed zakończeniem zimnej wojny i pojawieniem się tezy Samuela Huntingtona w czasach, kiedy rywalizacja między dwoma blokami stanowiła trzon stosunków międzynarodowych. Najpełniejszy wykład koncepcji papieskiej na temat kultury został zawarty w jednym z najbardziej znanych i najwyżej cenionych wystąpień papieża, które miało miejsce w siedzibie UNESCO w Paryżu w czerwcu 1980 roku[2]. W swoim nauczaniu papież nawiązywał do głównych założeń antropocentrycznej koncepcji kultury, stworzonych przez papieży posoborowych, oraz do nowej, soborowej wizji kultury współczesnej, w której Kościół katolicki po raz pierwszy w swojej historii uznał autonomię kultury religijnej i świeckiej.

W nauczaniu papieża-Polaka kultura stała się sferą o podstawowym znaczeniu, podczas gdy u jego poprzedników nie była aż tak silnie eksponowana. To właśnie kultura stanowi zasadniczy czynnik rozwoju człowieka, wpływa na to, aby „człowiek bardziej był"[3]. Papież przekonywał audytorium w UNESCO:

> „Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze"[4].

Jednocześnie, w koncepcji Jana Pawła II, kultura jest sferą pozostającą w bezpośrednim związku ze wszystkimi innymi dziedzinami życia pojedynczego człowieka i całych społeczeństw:

> „[...] problemy kultury, nauki i wychowania nie kształtują się w życiu narodów oraz w stosunkach międzynarodowych niezależnie od innych problemów ludzkiej egzystencji, takich jak pokój czy głód. Problemy kultury są uwarunkowane przez inne wymiary ludzkiego bytowania, jak też z kolei one je warunkują"[5].

[1] R. Kuźniar, *Jana Pawła II wizja porządku międzynarodowego*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, pod red. nauk. R. Kuźniara, Warszawa 2005, s. 198.

[2] J.-B. Raimond, były ambasador Francji w Polsce, były minister spraw zagranicznych Francji oraz były ambasador Francji przy Stolicy Apostolskiej określił przemówienie w siedzibie UNESCO jako „jedno z największych przemówień w powojennych latach" zob. tegoż, *Jan Paweł II. Papież w samym sercu historii. Apostoł prawdy i wolności jako dyplomata i polityk*, tł. T. Olszewski, Gniezno 2000, s. 7.

[3] Jednym z najbardziej znanych wezwań Jana Pawła II jest to, aby „bardziej być niż mieć". Papież skierował je, między innymi, do młodzieży w czasie homilii wygłoszonej na Westerplatte 12 czerwca 1987 roku – zob.: tegoż, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, [Gdańsk-Westerplatte, 12.06.1987], http://nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/748/pos/10/haslo [dostęp: 6.02.2014].

[4] Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Do przedstawicieli UNESCO* [Paryż, 2.06.1980], [w:] tegoż, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. M. Radwan, S. Wyłężek, T. Gorzkula, Rzym Lublin 1988, ss. 54 55. Warto zwrócić uwagę, że Jan Paweł II, jako pierwszy papież w historii, już w 1980 odwiedził siedzibę UNESCO. Wcześniej gościł jedynie w siedzibie ONZ w Nowym Jorku i FAO w Rzymie.

[5] Tamże, s. 53.

Nowym, ważnym wątkiem wprowadzonym przez papieża do jego nauczania na temat kultury współczesnej jest jej relacja z religią. Według Jana Pawła II, konieczne jest, aby kultura pozostawała w symbiozie z religią. Jeśli taka symbioza nie ma miejsca, kultura staje się antykulturą lub fałszywą kulturą. Religia i kultura pozostają wobec siebie w związku „organicznym i konstytutywnym"[6]. W nauczaniu papieża ten związek zyskuje na znaczeniu, jako że kultura współczesna przeżywa wielowymiarowy kryzys, będący przede wszystkim kryzysem sfery ducha współczesnego człowieka i całych społeczeństw. Zdaniem papieża, krytyczna analiza współczesnej cywilizacji wskazuje, że w ostatnim stuleciu wraz z rozwojem dóbr materialnych zanikła wrażliwość na duchowy wymiar ludzkiej egzystencji[7]. Odbudowanie wymiaru duchowego współczesnego człowieka ma pierwszorzędne znaczenie dla przyszłości świata. Religia ma w tym procesie odegrać podstawową rolę.

Analizując nauczanie Jana Pawła II na temat kultury, należy pamiętać, że podstawowym celem misji Stolicy Apostolskiej w świecie jest ewangelizacja. Za optymalne rozwiązanie dla kultury współczesnej papież uważał zatem jej ścisłą łączność z Ewangelią. Globalną misją Kościoła katolickiego staje się w związku z tym przepajanie kultury duchem Ewangelii, a odpowiedzią na obecny kryzys powinno być, zdaniem papieża, zbudowanie nowego, alternatywnego modelu kultury[8]. Ewangelizacja zaś musi uwzględniać odrębności kulturowe. Papież-Polak wyjaśniał:

> „Kościół szanuje wszystkie kultury i żadnej z nich nie narzuca swojej wiary w Jezusa Chrystusa, zachęca jedynie wszystkich ludzi dobrej woli do popierania prawdziwej cywilizacji miłości, opartej na ewangelicznych wartościach braterstwa, sprawiedliwości i godności dla wszystkich"[9].

[6] Tamże, s. 57.

[7] Jan Paweł II, *Przemówienie na XXXIV Sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych* [2.10.1979], [w:] tegoż, *Nauczanie papieskie (1982)*, [T.] V, cz. 2, przygot. do dr. Eugeniusz Weron, Antoni Jaroch, Poznań 1996, s. 265.

[8] Jan Paweł II, *Nowa ewangelizacja, postęp człowieka, kultura chrześcijańska*, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1992, nr 12, s. 28.

[9] Jan Paweł II, *Misja ewangelizacji kultur. Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Kultury* [16.01.1985], [w:] tegoż, *Wiara i kultura…*, dz.cyt., Rzym Lublin 1988, s. 265.

Podstawowym narzędziem umożliwiającym budowanie nowego modelu kultury współczesnej ma być dialog, w szczególności dialog między kulturami, który jawi się jako „potrzeba wpisana w samą naturę człowieka i kultury"[10]. Dialog jest, zdaniem papieża, najlepszym sposobem na zachowanie własnej specyfiki oraz na osiągnięcie wzajemnego zrozumienia i wspólnoty. Jan Paweł II tak oto rozumiał ową wspólnotę:

> „[…] nie oznacza nigdy bezbarwnej jednolitości ani przymusowej uniformizacji czy upodobnienia; jest raczej wyrazem zbieżności wielokształtnych i zróżnicowanych rzeczywistości, i dlatego staje się znakiem bogactwa i zapowiedzią rozwoju"[11].

Dążąc do dialogu ze światem współczesnym, Kościół nie rezygnuje z uznania, iż posiada pełnię prawdy o Bogu. W swoim nauczaniu papież podkreślał, że przez Kościół i jego członków dialog nigdy nie może być przyjmowany za punkt wyjścia dla postawy obojętnej wobec prawdy[12], którą jest prawda Ewangelii. Według krytyków takiego stanowiska Kościoła, dialog, rozumiany w ten sposób, oznacza w praktyce prozelityzm[13]. Z drugiej strony pojawiają się jednak głosy, że prowadzenie dialogu jest koniecznym warunkiem wiarygodności chrześcijaństwa, a fundamentem dialogu, w którym uczestniczy Kościół, jest przeświadczenie, że istnieją wartości wspólne wszystkim kulturom, gdyż są one zakorzenione w naturze człowieka[14]. Taki dialog, prowadzony między ludź-

[10] Jan Paweł II, *Dialog między kulturami drogą do cywilizacji miłości i pokoju. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju* [1.01.2001], [w:] portal chrześcijański Opoka [online], http: www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/dzien_pokoju 01012001.html [dostęp: 30.04.2009].

[11] Tamże.

[12] R. Wójtowicz, *Jana Pawła II ujęcie kultury. Dialog z kulturami i religiami niechrześcijańskimi*, [w:] *Dyktat, protest i integracja w kulturze*, pod red. Z. Stachowskiego, Warszawa Tyczyn, 2002, s. 241.

[13] Z. Stachowski, *Miejsce dialogu w kulturze chrześcijańskiej*, [w:] *Dialog w kulturze*, pod. red. M. Szulakiewicza i Z. Karpusa, Toruń 2003, s. 251.

[14] W. Pazera, *Dialog między kulturami w ujęciu Jana Pawła II*, [w:] *Kultura tworzona w dialogu cywilizacji Europy*, pod. red. L. Rożek i Sz. Jabłońskiego, Częstochowa 2003, s. 44.

mi o różnych przekonaniach, horyzontach myślenia i żyjących w odmiennych kulturach, ma służyć zbudowaniu wspólnoty ducha, która będzie wspólnotą ogólnoludzkich wartości: pokoju, sprawiedliwości i solidarności[15].

Instytucjonalnym przejawem szczególnej roli kultury i dialogu międzykulturowego było ustanowienie przez Jana Pawła II w maju 1982 roku nowej dykasterii w strukturze Kurii Rzymskiej w postaci Papieskiej Rady ds. Kultury. W liście do kardynała Sekretarza Stanu powołującym tę instytucję papież napisał:

> „[...] spotkanie kultur jest dziś uprzywilejowanym terenem dialogu pomiędzy ludźmi zaangażowanymi ponad rozbieżnościami, które ich dzielą w poszukiwaniu nowego humanizmu naszych czasów"[16].

Przywołując w tym samym liście swoje przemówienie wygłoszone w Hiroszimie rok wcześniej, Jan Paweł II przypomniał:

> „Budowanie ludzkości bardziej sprawiedliwej czy wspólnoty międzynarodowej bardziej zjednoczonej, nie jest tylko marzeniem ani czczym ideałem. Jest moralnym imperatywem, świętym obowiązkiem, którego może się podjąć intelektualny i duchowy geniusz człowieka, od nowa mobilizując talenty i energię wszystkich ludzi, korzystając z całego technicznego i kulturalnego dorobku ludzkości"[17].

Ten „nowy i oryginalny rodzaj posługi", jak nazwał Radę Jan Paweł II, otrzymał zadanie realizacji swoich celów w następujący sposób:

> „[...] w duchu ekumenicznym i braterskim, prowadząc także dialog z religiami niechrześcijańskimi oraz z ludźmi lub grupami, które nie odwołują się do żadnej religii, we wspólnym poszukiwaniu łączności kulturalnej z wszystkimi ludźmi dobrej woli"[18].

[15] E. Sakowicz, *Dialog międzyreligijny powołaniem i drogą Europy*, [w:] *Drogi i rozdroża kultury chrześcijańskiej Europy*, pod red. nauk. U. Cierniak i J. Grabowskiego, Częstochowa 2003, s. 215.

[16] Jan Paweł II, *List do Kardynała Sekretarza Stanu Agostino Casaroli* [20.05.1982], [w:] tegoż, *Wiara i kultura...*, dz.cyt., s. 149.

[17] Tamże, ss. 149 150.

[18] Tamże, ss. 150 151.

Przejawy dialogu międzyreligijnego w nauczaniu i działalności Jana Pawła II

Kwestia dialogu międzyreligijnego, będącego w istocie najważniejszym rodzajem dialogu międzykulturowego, była również podejmowana przez papieża od początku jego pontyfikatu. W sensie doktrynalnym szansa na prowadzenie takiego dialogu została stworzona przede wszystkim przez soborową deklarację o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*. Jej najpełniejsze rozwinięcie stanowiła szczegółowo opracowana przez papieża Pawła VI koncepcja dialogu zawarta w jego encyklice *Ecclesiam suam*.

W czasie pontyfikatu Jana Pawła II dialog z islamem i judaizmem zajął centralne miejsce, co wynikało z przyczyn teologicznych, kulturowych, jak i wreszcie politycznych.

Po pierwsze należałoby w tym miejscu wskazać na fakt, że judaizm, chrześcijaństwo oraz islam są religiami monoteistycznymi i mają wspólne korzenie. Żydzi, muzułmanie i chrześcijanie, określani jako „ludy Księgi", wywodzą się od patriarchy Abrahama.

Po drugie, jako religie monoteistyczne, są one narażone, bardziej niż religie politeistyczne, na przejawy nietolerancji wobec wyznawców innych religii. Potwierdzeniem tego faktu jest oczywiście przede wszystkim historia burzliwych i tragicznych w skutkach relacji między tymi religiami, ale również skłonność do różnego rodzaju fundamentalizmów, występujących a wręcz nasilających się współcześnie w obrębie wymienionych religii[19].

Wreszcie podkreślić trzeba zagadnienie trudnych relacji między wyznawcami tych religii na Bliskim Wschodzie, czyli obszarze mającym dla chrześcijaństwa znaczenie szczególne, i wynikającą z tego konieczność umiejętnego godzenia przez papieża sprzecznych racji wszystkich stron konfliktu.

[19] M. Gulczyński, *Panorama systemów politycznych świata*, Warszawa 2004, ss. 280 281. Przykładem tych zjawisk jest nie tylko fundamentalizm islamski, ale także fundamentalizm nacjonalistyczny i religijny w judaizmie, jak również ruchy o podobnym charakterze w katolicyzmie, powstałe jako reakcja na reformy II Soboru Watykańskiego.

Początki kontaktów z muzułmanami sięgają pierwszej wizyty papieża w Turcji w 1979 roku[20]. Choć głównym jej celem było spotkanie z przedstawicielami Patriarchatu Konstantynopolitańskiego, pojawił się już wówczas również wątek muzułmański. Odwiedzając wspólnotę katolicką w Ankarze, Jan Paweł II przypomniał słowa deklaracji soborowej *Nostra aetate,* przez co wyraził swój szacunek dla wartości religijnych, zarówno muzułmanów mieszkających w Turcji, jak i „szerokiego świata muzułmańskiego"[21]. W następnych latach w dziesiątkach wystąpień skierowanych do przedstawicieli islamu, Jan Paweł II wskazywał na elementy wspólne obu religiom oraz konieczność podejmowania obopólnych działań dla dobra „ludzkiej rodziny". Jednocześnie, w sensie politycznym, papież bardzo intensywnie włączył się w kwestie dotyczące regionu Bliskiego Wschodu: w obronę praw ludności palestyńskiej, sprawę wojny domowej w Libanie, ale też poparcie na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa Izraelowi. W 1982 roku papież przyjął po raz pierwszy przewodniczącego Organizacji Wyzwolenia Palestyny, Jasera Arafata[22], a trzy lata później przebywał w Maroku na zaproszenie króla Hassana II, gdzie został entuzjastycznie przyjęty przez osiemdziesięciotysięczny tłum młodzieży muzułmańskiej. Ważnym politycznym wydarzeniem pogłębiającym, bez wątpienia, relacje katolicko-muzułmańskie było ustanowienie przedstawicielstwa OWP przy Stolicy Apostolskiej w 1994 roku[23]. Podczas pielgrzymki do Syrii w 2001 roku, cztery miesiące przed zamachami terrorystycznymi z 11 września, Jan Paweł II, jako pierwszy papież, odwiedził meczet.

[20] W 1988 roku papież przemianował istniejący od 1964 roku Sekretariat dla Niechrześcijan w Papieską Radę ds. Dialogu Międzyreligijnego. Z jego inicjatywy Rada ta nawiązała kontakty z ważnymi międzynarodowymi organizacjami muzułmańskimi.

[21] *Przemówienie Jana Pawła II do wspólnoty katolickiej w Ankarze* [29.11.1979], [w:] *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 1996)*, zebrał i oprac. E. Sakowicz, Warszawa 1997, s. 62.

[22] Jaser Arafat przebywał w Rzymie jako uczestnik konferencji Unii Międzyparlamentarnej, a jego wizyta w Watykanie nie miała charakteru oficjalnego.

[23] Stolica Apostolska stała się w ten sposób jednym z pierwszych państw, które nawiązały kontakty z OWP.

Dialog z judaizmem był, jak się wydaje, w znacznie większym stopniu uwarunkowany politycznie. Choć w sensie teologicznym Jan Paweł II dostrzegał wyjątkowe znaczenie judaizmu dla chrześcijaństwa stosując znane określenie żydów jako „starszych braci w wierze"[24], trudności w kontaktach z Izraelem, takie jak: niewyjaśniona sprawa granic, problem uchodźców palestyńskich, status Jerozolimy czy sytuacja chrześcijan w krajach arabskich – przez długi czas wpływały, co ma miejsce również obecnie, na obustronne kontakty[25]. Ważnym punktem sporu we wzajemnych relacjach był i pozostaje nadal pontyfikat papieża Piusa XII, obwinianego przez niektóre środowiska żydowskie za bezczynność w sprawie zagłady ludności żydowskiej podczas II wojny światowej.

Pomimo tych problemów Jan Paweł II był pierwszym papieżem, który publicznie wymienił nazwę państwa żydowskiego[26] i przekroczył próg świątyni żydowskiej. W 1986 roku, przy okazji wizyty w synagodze rzymskiej papież wyjaśnił znaczenie judaizmu dla Kościoła katolickiego:

> „Religia hebrajska nie jest dla nas »zewnętrzna«, ale w jakiś sposób »wewnętrzna« wobec naszej religii. Mamy w związku z tym do niej stosunek, jakiego nie mamy do żadnej innej religii. Jesteście naszymi wybranymi braćmi, w pewnym sensie można powiedzieć, naszymi starszymi braćmi"[27].

Na pontyfikat Jana Pawła II przypada przełom w stosunkach politycznych między Izraelem i Stolicą Apostolską. W 1993 roku zo-

[24] Bliskość między katolicyzmem i judaizmem dostrzegł już papież Paweł VI, który 22.10.1974 roku ustanowił w strukturach Kurii Rzymskiej Komisję ds. Kontaktów Religijnych z Żydami, afiliowaną od momentu powstania przy Sekretariacie ds. Popierania Jedności Chrześcijan. Obecnie Komisja ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem jest afiliowana przy Papieskiej Radzie ds. Popierania Jedności Chrześcijan.

[25] *60-lecie Państwa Izrael 45 lat kontaktów z Watykanem* [30.04.2008], [w:] serwis KAI [online], http://ekai.pl/wydarzenia/x14697/lecie-panstwa-izrael-lat-kontaktow-z-watykanem [dostęp: 01.05.2009].

[26] Było to w roku 1980 zob.: J. Moskwa, *Prorok i polityk*, Warszawa 2003, s. 198.

[27] Tamże, s. 204.

stało podpisane Porozumienie Podstawowe zapowiadające nawiązanie oficjalnych stosunków dyplomatycznych, co nastąpiło w 1994 roku.

Przemówienie do młodzieży marokańskiej w Casablance z 1985 roku rozpoczęło erę przełomowych międzyreligijnych inicjatyw Jana Pawła II. W październiku 1986 roku po raz pierwszy przedstawiciele różnych religii i wyznań modlili się o pokój na świecie. W kolejnych latach idea zbliżenia między chrześcijaństwem, islamem oraz judaizmem stała się jedną z centralnych w okresie przygotowań i podczas obchodów Wielkiego Jubileuszu w roku 2000. Dokonanie przez papieża aktu skruchy za grzechy i nieprawości, których dopuścili się w przeszłości chrześcijanie, miało umożliwić zabliźnienie ran i ułatwić dialog[28].

Jednym z podstawowych celów dialogu międzyreligijnego eksponowanych przez Jana Pawła II stało się przezwyciężanie wzajemnej wrogości i nieufności[29]. Swoistym podsumowaniem tej koncepcji są słowa, które papież skierował do uczestników XV Światowego Dnia Modlitw o Pokój, który odbywał się zaledwie kilka dni przed atakami z 11 września 2001 roku. Spotkanie to zgromadziło około 350 reprezentantów społeczności religijnych. Papież pisał w liście skierowanym do jego uczestników o dawaniu świadectwa wobec świata:

> „[…] dobrze jest rozpocząć XXI wiek nie od rozłamów, ale od wspólnej wizji, w której wyraża się marzenie o jedności ludzkiej rodziny. Tą wizją kierowałem się, gdy w październiku 1986 roku zaprosiłem do Asyżu mych braci chrześcijan i zwierzchników wielkich religii świata, aby każdy z nas modlił się o pokój razem z innymi, a nie przeciw innym. Pragnąłem bowiem, aby wszyscy młodzież i dorośli, mężczyźni i kobiety w świecie podzielonym na dwa bloki i lękającym się wojny nuklearnej, poczuli się powołani do budowania przyszłości, która przyniesie pokój i pomyślność. […] Dlatego nie waham się stwierdzić, że te spotkania stały się »znakiem czasu«. […] Wy ukazujecie w sposób widzialny, jak można przezwyciężyć podział, stanowiący jeden z najdelikatniejszych i najbardziej palących problemów naszych czasów"[30].

[28] Więcej na ten temat zob.: J. M o s k w a, dz.cyt., s. 197 i nast.

[29] Ten cel został wymieniony jako trzeci w kolejności przez Annę Rusinek, która jako pierwszy cel dialogu międzyreligijnego prowadzonego przez Kościół katolicki wymienia zwiększenie liczby wiernych katolickich. Celem drugim jest, według tej hierarchii, wspólna walka z sekularyzacją. Autorka bardzo ciekawie opisuje przeszkody i zagrożenia w prowadzeniu dialogu międzyreligijnego zob.: tejże, *Dialog międzyreligijny Kościoła Rzymskokatolickiego ze światem islamu za pontyfikatu Jana Pawła II i Benedykta XVI*, „Stosunki Międzynarodowe International Relations" 2006, T. 34, nr 3 4, ss. 66 70.

Stosunek Jana Pawła II do problemu „zderzenia cywilizacji"

Koniec zimnej wojny miał, według koncepcji Jana Pawła II, oznaczać początek nowej epoki epoki bardziej sprawiedliwej i bardziej pokojowej, w której wojna przestaje być podstawowym środkiem rozstrzygania sporów. Drugie i trzecie spotkanie modlitewne w Asyżu, w roku 1993 i 2002, odbyły się jednak w warunkach zasadniczo odmiennych od wizji zakładanej przez papieża. Atak Iraku na Kuwejt w sierpniu 1990 roku i planowana zbrojna odpowiedź międzynarodowej koalicji pod przywództwem USA na zamach terrorystyczny z 2001 roku stały się początkiem intensywnej debaty z udziałem Stolicy Apostolskiej na temat nowego kształtu ładu międzynarodowego i wielkiego rozczarowania papieża-Polaka z powodu ostatecznych rozstrzygnięć tych problemów.

Po ataku Iraku na Kuwejt Jan Paweł II sygnalizował szereg zagrożeń związanych z ewentualną zbrojną odpowiedzią koalicji międzynarodowej. Jedną z kluczowych przesłanek, dla których papież stał się absolutnym przeciwnikiem interwencji zbrojnej pod przywództwem amerykańskim, nawet pomimo tego, że zgody takiej udzieliła ONZ, była obawa o uznanie interwencji przez świat arabski za kolejną krucjatę i za opisane kilka lat później przez Samuela Huntingtona „zderzenie cywilizacji"[31]. Od początku konfliktu

[30] J a n P a w e ł II, *Przesłanie do uczestników XV Światowego Dnia Modlitwy o Pokój* [2 4.09.2001], „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 2001, nr 11 12, ss. 47 48.

[31] Swoją głośną tezę S. Huntington przedstawił w 1993 roku w formie artykułu, a trzy lata później w postaci książki. Według tego amerykańskiego

w Zatoce ten wątek stał się jednym z najważniejszych argumentów przeciwko interwencji koalicji, a Jan Paweł II stał się jednym z najzagorzalszych oponentów tezy, o której za kilka lat będą żywo dyskutować znawcy stosunków międzynarodowych.

W ciągu kilku miesięcy przygotowań do interwencji w Zatoce Perskiej Jan Paweł II zabierał głos w tej sprawie 56 razy, wywołując wiele pozytywnych reakcji w świecie arabskim. Potwierdzeniem dostrzeżenia przez ludność muzułmańską wysiłków papieża był list Sekretarza Generalnego Organizacji Konferencji Islamskiej przesłany do Watykanu z okazji zwołania przez Jana Pawła II spotkania z patriarchami Bliskiego Wschodu i przedstawicielami Episkopatów krajów zaangażowanych w wojnę w Zatoce Perskiej. Hamid Algabid pisał w swoim liście:

> „Wrażliwość świata muzułmańskiego głęboko poruszyły wielokrotne apele Waszej Świątobliwości o pokój w regionie Zatoki Perskiej, pokój oparty na prawie, sprawiedliwości i równości. Z wielkim uznaniem śledzi on także nieustanne i jakże cenne wysiłki Waszej Świątobliwości, będące konkretnym wkładem Kościoła chrześcijańskiego w dzieło ustanowienia pokoju na Bliskim Wschodzie oraz utrwalenia dialogu islamsko-chrześcijańskiego"[32].

Nie był to jednak pełny obraz sytuacji, na co zwrócili uwagę patriarchowie zgromadzeni w Rzymie. Według nich, pomimo dostrzeżenia przez wielu muzułmanów wysiłków papieża, znaczna ich część uznała jednak konflikt w Zatoce Perskiej za zderzenie między Wschodem i Zachodem, a dokładniej między Zachodem pod przywództwem amerykańskim i krajami arabskimi. Wojna nastawiła wrogo świat arabski do Zachodu i do chrześcijaństwa, którego współistnienie z islamem już wcześniej wywoływało trudności. Patriarchowie zwrócili uwagę, że po raz pierwszy od momentu zaniknięcia podziału świata na dwa bloki, działalność ONZ okazała się skuteczna, ale tylko po to, aby podjąć wojnę przeciw trzeciemu, czyli Arabom[33].

politologa, pierwsza wojna w Zatoce Perskiej była jednocześnie drugą wojną między cywilizacjami. Pierwszą, zdaniem autora, była wojna radziecko-afgańska w latach 1979 1989 zob.: tegoż, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2005, s. 429.

[32] *List Sekretarza Generalnego Organizacji Konferencji Islamskiej do Papieża*, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3, s. 22.

Patriarchowie wskazywali, że wobec ujawnienia przez wojnę w Zatoce Perskiej problemów mających długą historię, kościoły Wschodu i Zachodu mają do spełnienia specyficzne, właściwe sobie funkcje. Według słów patriarchy Jerozolimy Michaela Sabbaha, kościoły Wschodu są powołane do uspokajania umysłów, współpracy przy odbudowie, wyjaśniania pojęć, do występowania w roli pomostu między Wschodem a Zachodem. Natomiast kościoły Zachodu, poprzez wiernych i instytucje, muszą wywierać większy wpływ na decyzje o znaczeniu międzynarodowym. Jego zdaniem, konieczne jest również to, aby „[...] Zachód stosował jedną miarę w obronie sprawiedliwości"[34].

Przedstawiając wnioski ze spotkania w liście do Sekretarza Generalnego ONZ, Javiera Péreza de Cuéllara, Jan Paweł II tak oto podsumował jego przebieg:

> „[...] na plan pierwszy wysunęło się pragnienie dalszego rozwijania dialogu między chrześcijanami i muzułmanami oraz między chrześcijanami i żydami, pragnienie wspierane niezłomną nadzieją, że dialog ten doprowadzi do lepszego wzajemnego poznania, umocni zaufanie i będzie sprzyjał konkretnej współpracy"[35].

W styczniu 1993 roku, a zatem w okresie coraz bardziej krwawego konfliktu na Bałkanach, z inicjatywy Jana Pawła II odbyło się drugie spotkanie modlitewne w Asyżu. Pierwsza wojna nowej ery w Europie, podobnie, a nawet jeszcze bardziej niż konflikt w Zatoce Perskiej z lat 1990 1991, mogła nasuwać skojarzenia z konfrontacją międzycywilizacyjną. Zgromadzeni w Asyżu przedstawiciele różnych religii, w tym wyznawcy prawosławia, katolicy i mu-

[33] *Spotkanie z patriarchami Bliskiego Wschodu i przedstawicielami Episkopatów krajów zaangażowanych w wojnę w Zatoce Perskiej*, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3, s. 16.

[34] Tamże, s. 17.

[35] *List Papieża do Sekretarza Generalnego ONZ*, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3, s. 22.

zułmanie, modlili się w intencji swoich współwyznawców walczących w wojnie rozgrywającej się na styku cywilizacji łacińskiej, bizantyjskiej i islamskiej, choć co podkreślał papież – w wojnie toczonej przez podzielonych losami historycznymi Słowian. Jan Paweł II apelował o pokój, ale jednocześnie nawoływał do interwencji humanitarnej[36].

Konflikt o podłożu etniczno-religijnym, jakim była bez wątpienia wojna na Bałkanach, ujawnił jednocześnie rozbieżne interesy najważniejszych państw europejskich, na których współpracę miał papież nadzieję w obliczu postępującego procesu integracji europejskiej[37]. Nowy ład międzynarodowy, na którego stworzenie liczył Jan Paweł II po zakończeniu zimnej wojny, okazał się niemożliwy do zrealizowania. Stolica Apostolska jawiła się jako bezradna wobec nowych konfliktów wybuchających w świecie[38], a wydarzenia z kolejnych lat przyniosły nowy wymiar problemu.

Atak terrorystyczny z 11 września 2001 roku oznaczał dla papieża w istocie załamanie się koncepcji nowego ładu międzynarodowego[39]. Dzień zamachów w USA Jan Paweł II określił „mrocznym dniem w dziejach ludzkości", ale jednocześnie apelował o to, aby „rozszalała nienawiść i przemoc nie zwyciężyły"[40]. Zarówno wizyta w Azji Środkowej w 2001 roku, jak i kolejne spotkanie w Asyżu w 2002 stały się widocznym znakiem przeciwstawienia się papieża logice „zderzenia cywilizacji". Podczas spotkania asyskiego udało się po raz pierwszy nakłonić zwierzchników różnych religii do publicznego zobowiązania się do działań pokojowych oraz przeciwko przemocy motywowanej racjami religijnymi. Deklarację z Asyżu podpisali zarówno przedstawicieli judaizmu, jak i umiarkowanego islamu[41].

[36] Nawoływanie przez papieża do interwencji humanitarnej w byłej Jugosławii zostało, wobec zupełnie odmiennej postawy Jana Pawła II podczas konfliktu w Zatoce Perskiej, zinterpretowane jako brak jasnego i ostatecznego stanowiska Stolicy Apostolskiej w sprawie warunków stosowania siły.

[37] Francja popierała Serbię, Niemcy Chorwację, a Włochy dążyły do utrzymania państwa federacyjnego zob.: A. Gianelli, A. Torniellі, *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, z wł. przeł. L. Rodziewicz, Kraków 2006, ss. 257 258.

[38] Jedną z najbardziej znanych mediacji Stolicy Apostolskiej w sytuacji zagrożenia konfliktem była mediacja Jana XXIII podczas kryzysu kubańskiego.

[39] L. Ring-Eifel, *Światowa potęga Watykanu. Polityka współczesnych papieży*, przeł. T. Sotowska, Warszawa 2006, s. 261.

[40] Jan Paweł II, *Zło i śmierć nie mają ostatniego słowa* [Watykan, 12.09.2001], „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 2001, nr 10, s. 66.

Pomimo uznania przez Stolicę Apostolską prawa USA do prowadzenia wojny obronnej, jaką miała być interwencja amerykańska w Afganistanie, Watykan przeciwstawił się późniejszym koncepcjom prezydenta Busha dotyczącym prowadzenia wojny prewencyjnej wobec Iraku. Papieska wizja odrzucająca koncepcję zderzenia cywilizacji stanęła naprzeciw amerykańskiej, w której paradygmat zderzenia cywilizacji stał się punktem wyjścia dla wszelkich działań[42].

Jakkolwiek zarówno apele Jana Pawła II, jak i bardzo intensywne działania dyplomacji watykańskiej nie były w stanie zapobiec wybuchowi kolejnego konfliktu w Zatoce Perskiej, to stanowisko papieża i jego głośne potępienie planowanej interwencji wywołały żywe, pozytywne reakcje w świecie muzułmańskim. Jak zauważył Hayssam Obeidat:

> „Postawa Jana Pawła II zachęciła miliony ludzi na świecie do protestów przeciwko wojnie. Nie ulega wątpliwości, że postawa papieża uratowała stosunki muzułmańsko-chrześcijańskie przed nieuniknioną perspektywą odbioru wojny przez muzułmanów jako nowej krucjaty"[43].

Dialog międzykulturowy i międzyreligijny jako element debaty o relacjach między polityką a religią

Według Jana Pawła II, dialog jest znakomitym narzędziem budowania cywilizacji miłości i pokoju drogą, którą należy wskazać światu nękanemu przez liczne konflikty i przemoc[44]. Zasadnicze

[41] L. Ring-Eifel, dz.cyt., ss. 187 188.

[42] Z. Brzeziński, *Druga szansa*, przeł. z ang. M. Szubert, Warszawa 2008, s. 38.

[43] H. Obeidat, *Jan Paweł II wobec konfliktu arabsko-izraelskiego i wojny w Iraku*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2007, nr 1, s. 52.

[44] Jan Paweł II, *Dialog między kulturami drogą do cywilizacji miłości i pokoju…*, dz.cyt., http: /www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawelii/przemowienia/dzien_pokoju 01012001.html [dostęp: 30.04.2009].

wyjaśnienie logiki dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego oraz konieczności odrzucenia teorii „zderzenia kultur" zawarte zostało w przemówieniu do Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego już po atakach z 11 września:

> „Skoro społeczność międzynarodowa jest zobowiązana do kształtowania dobrych relacji między ludźmi należącymi do różnych tradycji etnicznych i religijnych, tym bardziej wierzący winni pilnie zadbać o pielęgnowanie relacji opartych na otwartości i zaufaniu, takich, które pozwolą wspólnie zatroszczyć się o dobro całej ludzkiej rodziny"[45].

Zdaniem papieża, podzielenie opinii, że wydarzenia z 11 września 2001 roku oznaczały rzeczywiście starcie między religiami, byłoby równoznaczne z zafałszowaniem istoty religii[46].

Wskazuje się, że w pontyfikacie Jana Pawła II doszło do pewnej zmiany w podejściu do rozwiązywania konfliktów międzynarodowych. Poważnemu ograniczeniu uległy aspekty instytucjonalny i stricte dyplomatyczny na rzecz wymiarów misyjnego i kulturowego, które postawiły człowieka i jego godność w centrum wizji i troski papieża[47]. To przewartościowanie wpłynęło na podejście Stolicy Apostolskiej do rozwiązywania konfliktów międzynarodowych. Charakteryzuje się ono uznawaniem odrębności etnicznych i wyznaniowych, a więc umiejętnością różnienia się, co oznacza również wzajemne uzupełnianie się. Jest to wyraz troski o ochronę godności człowieka oraz podstawowych wartości i łączy się z przemyślanym nastawieniem do zjawiska globalizacji, a tym samym wskazuje na konieczność zapobiegania konfliktom. Takie stanowisko może odegrać ważną rolę w wymiarze prewencyjnym wobec obecnych i przyszłych konfliktów międzynarodowych[48].

[45] Jan Paweł II, *Duchowość dialogu. Do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego* [9.11.2001], [w:] portal chrześcijański Opoka [online], http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel ii/przemowienia/rada dialogu 09112001.html [dostęp: 30.04.2009].

[46] Tamże.

[47] Jest to opinia Zbigniewa Morawskiego zob.: tegoż, *Stolica Apostolska w stosunkach międzynarodowych. Autoryzowana transkrypcja dyskusji redakcyjnej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny" 2004, T. 4, nr 3 (19), s. 183.

[48] Tamże, s. 187.

Pogląd Jana Pawła II na temat zasadniczego znaczenia kultury i religii dla ewolucji stosunków międzynarodowych, znalazł potwierdzenie (obok obawy przed „zderzeniem kultur") w wielu koncepcjach teoretycznych z zakresu tej dyscypliny rozwijanych od lat 90. XX wieku. Paradoksalnie początek pontyfikatu papieża-Polaka i jego nauczania o zasadniczej roli religii we współczesnym świecie[49] zbiegł się w czasie z rewolucją w Iranie i wprowadzeniem teokracji w tym świeckim dotąd państwie, co stało się jedną z przesłanek do ponownego podjęcia pytania o relacje między religią i polityką[50]. Jednocześnie poddana została krytyce, wszechobecna jeszcze w latach 60. XX wieku, teoria sekularyzacji. Według Petera Bergera, jednego z czołowych współczesnych socjologów religii:

> „[...] założenie, że żyjemy w zsekularyzowanym świecie jest błędne. Dzisiejszy świat, z pewnymi wyjątkami [...], jest tak bardzo religijny, jak zawsze był, a w niektórych miejscach nawet bardziej religijny. Oznacza to, że cały dorobek naukowy wypracowany przez historyków i badaczy z zakresu nauk społecznych, swobodnie określany jako »teoria sekularyzacji«, jest dogłębnie błędny"[51].

Wkład Jana Pawła II w obalenie komunizmu i zakończenie zimnej wojny zapoczątkował nowy etap tej dyskusji. Pierwszy konflikt w Zatoce Perskiej i jego dalekosiężne konsekwencje, a w ślad za nim wojna w byłej Jugosławii stały się kolejnymi przesłankami do podjęcia tematu. O ile na początku lat 90. znaleźć można było zaledwie kilka prac, w których rozważane były te kwestie, druga połowa lat 90. przyniosła szerszy powrót do refleksji nad relacjami między religią i polityką, szczególnie międzynarodową, oraz podstawowe pytanie o dychotomiczny wpływ religii na rozwój sytuacji międzynarodowej[52].

[49] Dla Jana Pawła II punktem wyjścia do dyskusji na ten temat jest zasada wolności religijnej.

[50] S. M. Thomas, *The global resurgence of religion and the transformation of international relations. The struggle for the soul of the twenty-first century*, New York 2005, ss. 1 3.

[51] P. Berger, *The Desecularization of the World: A Global Overview*, [w:] *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, pod red. P. Bergera, Grand Rapids 1999, s. 2.

[52] Znaczącym wkładem do tej dyskusji stała się również koncepcja „ambiwalencji świętości" R. Scotta Appleby, wskazująca na wielowymiarowe od-

Zakończenie

Zagadnienie dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego stało się jedną z pierwszoplanowych kwestii w stosunkach międzynarodowych, natomiast głos papieża Jana Pawła II jednym z najbardziej słyszalnych, choć nie wysłuchanych. Pomimo że papież nie osiągnął wielu celów w sferze politycznej, nie mogąc zapobiec pewnym wydarzeniom, które ukształtowały nowy obraz świata po zakończeniu zimnej wojny, jego nauczanie i inicjatywy w sferze praktycznej wpłynęły na wykształcenie się przekonania, że dialog jest konieczny i możliwy, nawet jeśli bardzo trudny do prowadzenia.

Bibliografia

Appleby R. Scott, *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence and Reconciliation*, Lanham 2000.

Berger Peter, *The Desecularization of the World: A Global Overview*, [w:] *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, pod red. P. Bergera, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids 1999.

Brzeziński Zbigniew, *Druga szansa*, przeł. z ang. Małgorzata Szubert, Świat Książki / Bertelsmann Media, Warszawa 2008.

Gianelli Andrea, Tornielli Andrea, *Papieże a wojna. Od pierwszego światowego konfliktu do ataku na Irak*, z wł. przeł. Lucyna Rodziewicz, Wydawnictwo M, Kraków 2006.

Gulczyński Mariusz, *Panorama systemów politycznych świata*, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 2004.

Huntington Samuel, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. Hanna Jankowska, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2005.

Jan Paweł II, *Dialog między kulturami drogą do cywilizacji miłości i pokoju. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju* [1.01.2001], [w:] portal chrześcijański Opoka [online], http: www.opoka.org.pl/biblioteka/W WP jan_pawel ii/przemowienia/dzien_pokoju 01012001.html [dostęp: 30.04.2009].

Jan Paweł II, *Duchowość dialogu. Do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Dialogu Międzyreligijnego* [9.11.2001], [w:] portal chrześcijański Opoka [online], http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel ii/przemowienia/rada dialogu 09112001.html [dostęp: 30.04.2009].

Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte*, [Gdańsk-Westerplatte, 12.06.1987], http://nauczaniejp2.pl/dokumenty/wyswietl/id/748/pos/10/haslo [dostęp: 6.02.2014].

Jan Paweł II, *List do Kardynała Sekretarza Stanu Agostino Casaroli* [20.05.1982], [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. Marian Radwan, Stefan Wylężek, Teresa Gorzkula, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Rzym Lublin 1988.

Jan Paweł II, *Misja ewangelizacji kultur. Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Kultury* [16.01.1985], [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. Marian Radwan, Stefan Wylężek, Teresa Gorzkula, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Rzym Lublin 1988.

Jan Paweł II, *Nowa ewangelizacja, postęp człowieka, kultura chrześcijańska*, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1992, nr 12.

Jan Paweł II, *Przemówienie na XXXIV Sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych* [2.10.1979], [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie (1982)*, [T.] V, cz. 2, przygot. do dr. Eugeniusz Weron, Antoni Jaroch, Pallottinum, Poznań 1996.

Jan Paweł II, *Przesłanie do uczestników XV Światowego Dnia Modlitwy o Pokój* [2 4.09.2001], „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 2001, nr 11 12.

Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Do przedstawicieli UNESCO* [Paryż, 2.06.1980], [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, wybór tekstów i oprac. red. Marian Radwan, Stefan Wylężek, Teresa Gorzkula, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Rzym Lublin 1988.

Jan Paweł II, *Zło i śmierć nie mają ostatniego słowa* [Watykan, 12.09. 2001], „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 2001, nr 10.

Kuźniar Roman, *Jana Pawła II wizja porządku międzynarodowego*, [w:] *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, pod red. nauk. Romana Kuźniara, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

List Papieża do Sekretarza Generalnego ONZ, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3.

List Sekretarza Generalnego Organizacji Konferencji Islamskiej do Papieża, „L'Osservsatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3.

Morawski Zbigniew, *Stolica Apostolska w stosunkach międzynarodowych. Autoryzowana transkrypcja dyskusji redakcyjnej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny" 2004, T. 4, nr 3 (19).

działywanie czynnika religijnego we współczesnych stosunkach międzynarodowych zob.: tegoż, *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence and Reconciliation*, Lanham 2000, s. 1 i nast.

Moskwa Jacek, *Prorok i polityk*, Świat Książki, Warszawa 2003.
Nye Joseph S., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, przeł. Jakub Zaborowski, wprow. opatrzył Roman Kuźniar, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
Obeidat Hayssam, *Jan Paweł II wobec konfliktu arabsko-izraelskiego i wojny w Iraku*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2007, nr 1.
Pazera Wojciech, *Dialog między kulturami w ujęciu Jana Pawła II*, [w:] *Kultura tworzona w dialogu cywilizacji Europy*, pod red. Lucyny Rożek i Szczepana Jabłońskiego, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 2003.
Przemówienie Jana Pawła II do wspólnoty katolickiej w Ankarze [29.11.1979], [w:] *Islam w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 1996)*, zebrał i oprac. Eugeniusz Sakowicz, Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1997.
Raimond Jean-Bernard, *Jan Paweł II. Papież w samym sercu historii. Apostoł prawdy i wolności jako dyplomata i polityk*, tł. Tomasz Olszewski, Prymasowskie Wydawnictwo GAUDENTINUM, Gniezno 2000.
Ring-Eifel Ludwig, *Światowa potęga Watykanu. Polityka współczesnych papieży*, przeł. Teresa Sotowska, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2006.
Rusinek Anna, *Dialog międzyreligijny Kościoła Rzymskokatolickiego ze światem islamu za pontyfikatu Jana Pawła II i Benedykta XVI*, „Stosunki Międzynarodowe International Relations" 2006, T. 34, nr 3 4.
Sakowicz Eugeniusz, *Dialog międzyreligijny powołaniem i drogą Europy*, [w:] *Drogi i rozdroża kultury chrześcijańskiej Europy*, pod red. nauk. Urszuli Cierniak i Jarosława Grabowskiego, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Częstochowa 2003.
Spotkanie z patriarchami Bliskiego Wschodu i przedstawicielami Episkopatów krajów zaangażowanych w wojnę w Zatoce Perskiej, „L'Osservatore Romano" [wyd. pol.] 1991, nr 2 3.
Stachowski Zbigniew, *Miejsce dialogu w kulturze chrześcijańskiej*, [w:] *Dialog w kulturze*, pod. red. Marka Szulakiewicza i Zbigniewa Karpusa, Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003.
Thomas Scott M., *The global resurgence of religion and the transformation of international relations. The struggle for the soul of the twenty-first century*, Palgrave Macmillan, New York 2005.
Wójtowicz Ryszard, *Jana Pawła II ujęcie kultury. Dialog z kulturami i religiami niechrześcijańskimi*, [w:] *Dyktat, protest i integracja w kulturze*, pod red. Zbigniewa Stachowskiego, Polskie Towarzystwo Religioznawcze / Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza, Warszawa Tyczyn 2002.
60-lecie Państwa Izrael 45 lat kontaktów z Watykanem [30.04.2008], [w:] serwis KAI [online], http://ekai.pl/wydarzenia/x14697/lecie-panstwa-izrael-lat-kontaktow-z-watykanem [dostęp: 01.05.2009].

Summary

John Paul II and the "clash of civilisations". The role of intercultural and interreligious dialogue in the process of constructing the post-cold-war international order

The purpose of this article is to bring the concept of John Paul II regarding the application of the intercultural dialogue, including interreligious, as a tool for building international order in a spirit of understanding, respect, peace and cooperation. The papal idea of creating a single, global "civilisation of love", which will be based on activities of people of goodwill from all over the world, opposes the thesis of Samuel Huntington's "clash of civilisations" inevitability. John Paul II also pointed out the role of culture in pursuit of a "new humanism", which in turn to not become an anticulture should be linked to religion. In this study selected messages, speeches and official letters of Polish pope were analysed.

Nota o autorze

JOANNA KULSKA doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce; adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Opolskiego; absolwentka stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Warszawskim oraz kulturoznawstwa na Uniwersytecie Łódzkim; w 2001 roku stypendystka Fundacji Jana Pawła II w Rzymie; zainteresowania badawcze: międzynarodowe stosunki kulturalne i polityczne, w szczególności znaczenie religii w polityce globalnej, procesy sekularyzacji we współczesnym świecie, fundamentalizmy, relacje państwo Kościół; autorka monografii *Stolica Apostolska w międzynarodowych stosunkach kulturalnych od Jana XXIII do Jana Pawła II* (2006) oraz artykułów naukowych z zakresu stosunków międzynarodowych.

Anna M. Solarz

Dialog z bogatą tradycją Orientu – przesłanie Jana Pawła II dla Azji Wschodniej i Południowej

Streszczenie

Jan Paweł II odbył 7 pielgrzymek do Azji Wschodniej i Południowej, w czasie których starał się wcielić w życie wizję dialogu międzyreligijnego zawartą w dokumentach Kościoła od deklaracji Soboru Watykańskiego II *Nostra aetate* i pamiętnej encykliki Pawła VI *Ecclesiam suam*. Sam również wniósł niemały wkład w rozwój doktryny katolickiej w tej dziedzinie. Przesłanie papieskie wpisuje się w złożone relacje między dialogiem a przepowiadaniem Ewangelii, które są tematem kilku ważnych dokumentów papieża-Polaka. Wierny nauczaniu Kościoła, Jan Paweł II mówił wyznawcom innych religii o potrzebie współpracy dla wspólnego dobra ludzkości i każdego człowieka oraz podkreślał szczególną rolę chrześcijaństwa w tej służbie. W artykule poddano analizie teksty soborowych konstytucji i deklaracji, dokumentów dykasterii watykańskich, papieskich encyklik, adhortacji, jak również teksty wystąpień podczas podróży apostolskich Jana Pawła II do krajów azjatyckich.

Wprowadzenie

Podróże apostolskie Jana Pawła II stały się w czasie jego długiego pontyfikatu swoistym fenomenem[1]. Jak zauważyli watykaniści,

[1] Papież odbył 104 podróże zagraniczne, podczas których 205 razy odwiedził 129 krajów (poza Włochami), 715 razy przebywał w 617 miejscowościach, wygłaszając łącznie 2382 oficjalne przemówienia. Wyjazdy te zajęły 543 dni pontyfikatu Jana Pawła II, czyli prawie 6% jego okresu. Policzono także, iż przemierzył łącznie ponad 1 160 tys. kilometrów – por.: K. Gołębiowski, *Papieskie rekordy*, „Wiadomości KAI" [biuletyn Katolickiej Agencji Informacyjnej] 2005, nr 14, ss. 22 23.

papież-Polak „rozciągnął działalność Stolicy Apostolskiej na cały ziemski glob" i „uczynił z podróżowania nowy sposób kierowania Kościołem"[2]. Niewątpliwie pielgrzymki zbliżyły Rzym do problemów Kościołów lokalnych, zmieniając kurialną, europejską optykę. Po tym pontyfikacie trudno wyobrazić sobie papieża jako „więźnia Watykanu". Należy też na wstępie zauważyć, że aktywność ta wpisuje się w „ofensywę ewangelizacyjną" współczesnego Kościoła, którą realizuje on poprzez odnowę wewnętrzną, otwarcie i dialog ze światem. W soborowej *Konstytucji o Kościele w świecie współczesnym* (*Gaudium et spes*) zapisano:

> „Kościół na mocy swego posłannictwa, nakazującego mu oświecać orędziem ewangelizacyjnym cały świat i zespolić wszystkich ludzi jakiegokolwiek narodu, plemienia czy kultury w jedności Ducha, staje się znakiem owego braterstwa, które pozwala na szczery dialog i taki dialog utrwala"[3].

W dokumencie tym stwierdzono dalej, że ze względu na to, iż wszyscy ludzie są braćmi powinni „bez gwałtu, bez podstępu, w prawdziwym pokoju współpracować ze sobą nad budową świata"[4]. Dialog „dla świata", o którym mowa, w tym również dialog międzyreligijny, ma swoją długą historię, choć w ostatnich kilkudziesięciu latach nabrał nowego kształtu i uzasadnienia[5]. Ks. Krzysztof Kościelniak słusznie zauważył, iż „tak, jak każda rzeczywistość teologiczno-społeczna", jest on podatny „bądź na owocne po-

[2] B. Lecomte, *Pasterz*, Kraków 2006, s. 441. Warto pamiętać, że z racji szczególnych cech charakteru i zaangażowania w sprawy globalne, już Jana XXIII nazywano „proboszczem świata".

[3] Sobór Watykański II, *Konstytucja o Kościele w świecie współczesnym (Gaudium et spes)*, ust. 92, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. nauk. M. Radwan [i in.], Rzym Lublin 1996, s. 479.

[4] Tamże.

[5] K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata*, Kraków 2002, s. 272.

głębienie, bądź na niebezpieczne uproszczenie i ideologizację"[6]. Ponadto słowo „dialog" stało się ostatnio tak powszechnie używane, że istnieje problem z ustaleniem jego znaczenia. Ks. Kościelniak stwierdził, że „paradoksalnie im więcej mówi się o dialogu, tym bardziej pojęcie to staje się niejasne i zdewaluowane"[7]. Dlatego autor sformułował takie oto zadanie, stojące przed Kościołem katolickim:

> „Troską Kościoła jest przywracanie temu słowu właściwego sensu, który został nadmiernie rozmyty również przez wielu chrześcijan"[8].

Dialog zatem, w sensie praktycznym i teoretycznym, stanowi wyzwanie, z którym musi zmierzyć się Kościół w XXI w.

Dużym wkładem w nadanie dialogowi pożądanego kształtu były podróże apostolskie Jana Pawła II. Patrząc jednak na ich mapę można zauważyć, że na kontynencie azjatyckim jest najwięcej „białych plam" oznaczających państwa, których papież-pielgrzym nie zdołał odwiedzić. W regionach, o których mowa w tym artykule (czyli na wschodnich i południowych rubieżach kontynentu), włoski samolot z głową Kościoła katolickiego na pokładzie lądował jedynie w Pakistanie (1981), na Filipinach (1981, 1995), w Japonii (1981), Korei Południowej (1984, 1989), Tajlandii (1984), Indiach (1986, 1999), Bangladeszu (1986), Singapurze (1986), Indonezji (1989) i Sri Lance (1995)[9].

Papież odbył zatem w sumie 7 pielgrzymek do regionu: w 1981 r., w 1984 r., 2 razy w 1986 r., w 1989 r., w 1995 r. i w 1999 r. Ich

[6] Tamże.

[7] Tamże, s. 282.

[8] Tamże.

[9] Poza tymi rejonami Jan Paweł II odwiedził jeszcze Azję Centralną, państwa Zakaukazia i niektóre Bliskiego Wschodu (tj. w 1979 r. – Turcję; w 1997 r. Liban; w 1999 r. Gruzję; w 2000 r. Jordanię, Izrael, Autonomię Palestyńską; w 2001 r. Syrię oraz Kazachstan i Armenię; w 2002 r. Azerbejdżan). Wiadomo również, że w 2003 r. planował podróż do Mongolii (z przystankiem w rosyjskim Kazaniu), która ostatecznie nie doszła do skutku zob.: A. Oleska, *Ikona niosąca przesłanie pokoju i pojednania*, „Seminare" [online] 2006, T. 23, ss. 231 233, http://www.seminare.pl/pdf/tom23-17-oleska.pdf [dostęp: 14 stycznia 2014].

celem było z jednej strony umocnienie i rozwój niewielkich Kościołów lokalnych, z drugiej wdrożenie, zapowiadanego w licznych dokumentach watykańskich, dialogu z dalekimi Europie tradycjami kulturowymi. Z różnych przyczyn kultury te były do tej pory w większości zamknięte na misję ewangelizacyjną Kościoła. W dalszej części artykułu pisząca te słowa postara się przedstawić odpowiedzi na następujące pytania: Czy pielgrzymowanie Jana Pawła II mogło mieć wpływ na zmianę tego stanu rzeczy? Jaka jest zależność między dialogiem międzyreligijnym a misją w nauczaniu Kościoła i jak to oddziaływało na papieskie przesłanie zaniesione w te dalekie strony świata? Nie ulega wątpliwości, że także podczas podróży na inne kontynenty papież starał się nawiązać dialog z „Innym". Żaden jednak obszar nie wydaje się tak odległy od chrześcijaństwa, jak Azja Wschodnia i Południowa. Z tego też względu pielgrzymki te zasługują na szczególną uwagę. Warto podkreślić, iż dzięki azjatyckim spotkaniom Jan Paweł II stopniowo uczył się „Innego", a watykańskie dokumenty odnoszące się do dialogu międzyreligijnego nabierały nowego, teoretycznego i praktycznego, wymiaru. Oznacza to, że podróże te oddziaływały również na Kościół, co jak się wydaje jest najlepszym dowodem jego posoborowego otwarcia i odnowy.

Azjatycki „Inny" jako odbiorca przesłań Jana Pawła II

U progu trzeciego tysiąclecia istnienia i rozwoju religii chrześcijańskiej kontynent azjatycki stanowi dla Kościoła katolickiego (największej wspólnoty wyznawców Chrystusa) poważne wyzwanie. Statystyki pokazują, iż cały ten obszar zamieszkuje ponad 60% ludności świata (ok. 3 870 mld z ponad 6 380 mld), jednak katolicy to zaledwie 2,91% wszystkich Azjatów[10] (tj. ok. 113,5 mln, w tym ok. 70 mln Filipińczyków). Same Indie liczą mniej więcej tyle ludności, ilu jest katolików na świecie (nieco ponad 17%), ale wśród mieszkańców Indii katolicy stanowią zaledwie ok. 2% (ok. 18 mln). Większe grupy wiernych rzymskiemu papieżowi zamieszkują też

[10] Por.: *Annuarium Statisticum Ecclesiae 2004*, [w:] serwis EWTN – Global Catholic Network [online], www.ewtn.com/library/chistory/annu2004.htm [dostęp: 12 stycznia 2014].

m.in. Chiny[11], Wietnam[12] i Koreę Południową[13]. Ze względów politycznych dwóch pierwszych państw nie udało się Janowi Pawłowi II odwiedzić, choć wiele wskazuje na to, iż bardzo tego pragnął.

Studiując te dane można zastanawiać się, jaki cel miało papieskie pielgrzymowanie do obszarów zamieszkałych przez garstkę katolików, zatopionych w morzu bardzo odległych tradycji kulturowych i religijnych. Mimo regularnych misji chrześcijańskich zapoczątkowanych w regionie już w XVI w. (choć, jak przyjęło się uważać, w Indiach wyznawcy Chrystusa obecni są od czasów apostolskich), ten dystans kulturowy sprawił, jak się wydaje, że poza Filipinami chrześcijanie nigdzie nie stali się większością. Jednak niezależnie od tego faktu, każda z tamtejszych podróży Jana Pawła II spotykała się z wielkim zainteresowaniem i emocjami, nie tylko ze strony katolików czy chrześcijan, ale także wyznawców innych religii Azji oraz niewierzących. Każda miała swoją niepowtarzalną oprawę religijną i polityczną: wiązał się z nią szereg wydarzeń planowanych i nieplanowanych, które świadczyły o jej wyjątkowości i budziły zainteresowanie świata[14]. Wszystkie podróże należały do trudnych, nie tylko ze względu na dystans geograficzny, ale też niezwykle wyczerpujący program, który często narzucał sam papież[15]. Podkreślał przy tym, że przybywa „odwiedzić wspólnoty chrześcijańskie", a także „przynieść posłanie braterskiej miłości", „posłanie nadziei" do wszystkich mieszkańców Azji[16]. Siebie uważał za „świadka Ducha, który działa w historii ludów i narodów"[17]. Papież widział ciągłość swojego posłannictwa z aktywnością wcześniejszych apostołów-misjonarzy na Dalekim Wschodzie i w Azji Południowej, ale wyraźnie też podkreślał, iż „Kościół [...] odczuwa [...] głęboką potrzebę nawiązania kontaktu i dialogu ze wszystkimi religiami" tego kontynentu[18].

Warto w tym miejscu zastanowić się nad adresatem przesłania papieskiego w Azji. Bez wątpienia to Azjata nawet jeśli jest katolikiem czy szerzej chrześcijaninem, to jednak pozostaje w ścisłym związku z dominującą na danym obszarze tradycją kulturową, najczęściej znacznie starszą niż chrześcijaństwo i bardzo od niego odmienną. Azjatyccy gospodarze Jana Pawła II to w przeważającej mierze wyznawcy religii Wschodu, takich jak: hinduizm, buddyzm, szintoizm czy konfucjanizm oraz zakorzeniony dobrze w regionie islam. Podczas podróży papież spotykał się z przywódcami politycznymi i religijnymi Azji[19], ale także ze zwykłymi ludźmi, których wrażliwość społeczna, religijna oraz kulturowa była bardzo odległa od zachodniej, zbudowanej na wartościach chrześcijańskich i postchrześcijańskich.

Odbiorcy papieskiego przesłania to również osoby, dla których wartości duchowe nie mają większego znaczenia, za co odpowiedzialna może być programowa ateizacja w państwach związanych z ideologią komunistyczną albo szerzący się materializm i sekularyzacja w krajach szybko rozwijających się gospodarczo. Jan Pa-

[11] Katolików w ChRL ocenia się na 8 12 mln. Taką liczbę podano przy okazji wystosowania przez Benedykta XVI listu do Kościoła katolickiego w Chinach 30 czerwca 2007 r. por.: K. Gołębiowski, *List Papieża do Kościoła w Chinach*, „Misyjne Drogi" [online] 2007, nr 5 (125), http://www.misyjnedrogi.pl/artykuly.php?tresc,1890 [dostęp: 11 września 2009].

[12] Kościół katolicki w Wietnamie liczy 25 diecezji i ok. 2100 parafii por.: E. Osiecki, *Historia Kościoła katolickiego w Wietnamie*, [w:] serwis Katolik.pl [online], http: www.katolik.pl/index1.php?st=artykuly&id=1027 [dostęp: 14 września 2009]. Według oficjalnych statystyk państwowych, które wydają się bardzo zaniżone, katolicy stanowią 6 10% ludności Wietnamu (5 8 mln).

[13] W tym kraju do katolicyzmu przyznaje się ok. 5 mln osób por.: *Korea Południowa*, [w:] Wikipedia Wolna Encyklopedia [online], http://pl.wikipedia.org/wiki/Korea Południowa#Ludno.C5.9B.C4.87 [dostęp: 14 stycznia 2014].

[14] O konkretnych wydarzeniach poszczególnych pielgrzymek pisze Arkadiusz Dudziak zob.: tegoż, *Problematyka polityczna w komunikowaniu międzykulturowym Jana Pawła II*, [w:] *Jan Paweł II w kręgu myśli politycznej i dyplomacji*, red. nauk. M. Wilk i Ł. Donaj, Łódź 2009, ss. 206 210.

[15] O wielu szczegółach i ciekawostkach związanych z papieskim pielgrzymowaniem do Azji i innych obszarów piszą biografowie Jana Pawła II, m.in.: G. Weigel, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, Kraków 2000; B. Lecomte, dz.cyt.

[16] Por.: Jan Paweł II, *Orędzie do wszystkich ludów Azji*, [w:] *Jan Paweł II na Filipinach i w Japonii. 16 26 II 1981. Przemówienia i homilie*, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. polskie) i K. Doroszewski, oprac. J. Sobiepan, M. Szafrańska-Brandt, Warszawa 1986, s. 142.

[17] Tamże.

[18] Tamże, s. 143.

[19] Por.: A. Dudziak, dz.cyt., ss. 206 207 (tab. 2).

weł II starał się dotrzeć ze swym słowem do wszystkich Azjatów, także żyjących w krajach, których nie udało mu się z różnych przyczyn odwiedzić. Świadczą o tym liczne wypowiedzi podczas spotkań z przedstawicielami innych wyznań, artystami, ludźmi nauki, mediów, ale także z nędzarzami z przytułków i uchodźcami. Mówią o tym również specjalne przesłania, przekazane za pośrednictwem katolickiego Radia Veritas Asia, nadającego z Manili do różnych rejonów kontynentu: orędzie do wszystkich ludów Azji (z 21 lutego 1981 r.), przekaz do Wietnamczyków (wystosowany w czasie przelotu nad ich ojczyzną z Papui Nowej-Gwinei do Tajlandii 10 maja 1984 r.) i do katolików w Chinach (z 14 stycznia 1995 r.).

Analizując wystąpienia Jana Pawła II wygłoszone podczas podróży można dojść do wniosku, iż papież chętnie dostrzegał i uczył się azjatyckiej odmienności „Innego". Każda wizyta poprzedzona była pogłębionymi studiami nad rzeczywistością społeczno-gospodarczą tego kontynentu, jego kulturami, tradycjami religijnymi i językami. Papież urzeczywistniał zatem nauczanie Kościoła katolickiego, począwszy od soborowej konstytucji *Gaudium et spes* oraz deklaracji *Nostra aetate*. W pierwszej Ojcowie soborowi wzywali do dialogu z otaczającym światem; druga po raz pierwszy w dziejach wyrażała szacunek i uznanie Kościoła dla religii niechrześcijańskich, w tym również dla tradycji Wschodu.

Idee dialogu i misji w dokumentach Stolicy Apostolskiej oraz nauczaniu papieży posoborowych

Nie jest możliwe zrozumienie przesłania podróży Jana Pawła II do Azji Wschodniej i Południowej bez znajomości kontekstu, w jakim się ono kształtowało. Niewątpliwie istotne było azjatyckie tło polityczne i społeczne papieskich pielgrzymek, a także zmiany zachodzące w samym Kościele katolickim. Warto pamiętać o tym, że Azja w ciągu trzech ostatnich dziesięcioleci przeżyła transformację polityczno-społeczną. W niektórych krajach upadły dyktatury, a rządy autorytarne ewoluowały, zwiększając poziom swobód obywatelskich. Jednak część państw pozostała nieczuła na te

zmiany tam prawa człowieka, w tym wolność religijna, wciąż są gwałcone. Niezależnie od formy rządu, nastąpił szybki rozwój gospodarczy regionu, który doprowadził do przemian kulturowo-społecznych: konsumpcjonizm i hedonizm przestały być związane wyłącznie z kręgiem cywilizacji zachodniej. Z drugiej strony wielkie rzesze Azjatów wciąż żyją w skrajnej biedzie. W latach 80. i 90. wielu musiało opuścić swoje domy w poszukiwaniu bezpieczeństwa lub źródła utrzymania. Po Soborze Watykańskim II ewoluował również Kościół, który pod przywództwem wybitnych papieży zbliżył się wyraźnie do świata, rozpoczynając w ten sposób nowy etap ewangelizacji. W okresie posoborowym relacja pomiędzy przepowiadaniem Ewangelii (ewangelizacją, misją, posłannictwem) a dialogiem ze światem współczesnym stała się jedny z ważniejszych zagadnień teologicznych w samym Kościele.

Za najważniejsze dokumenty odnoszące się do azjatyckich realiów kulturowych należy uznać z jednej strony wspomnianą wcześniej, przełomową *Deklarację o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich* (*Nostra aetate*), a z drugiej posynodalną adhortację apostolską *Ecclesia in Asia*, podpisaną przez papieża 6 listopada 1999 r. w stolicy Indii, podczas 89. pielgrzymki apostolskiej (zarazem ostatniej do omawianego regionu). Oba dokumenty były następstwem kolegialnych narad biskupów Kościoła katolickiego: pierwszej najważniejszego wydarzenia XX w. w tymże Kościele, czyli Soboru Watykańskiego II (1963 65), stąd też jej wyjątkowe znaczenie i ranga; drugiej Nadzwyczajnego Synodu Biskupów dla Azji, który miał miejsce w Rzymie w 1998 r. Można je potraktować jako ramy czasowe podejmowanych w tej części rozważań, które wskażą kontekst religijny papieskiego pielgrzymowania po Azji Wschodniej i Południowej.

Przełom w katolickim podejściu do religii niechrześcijańskich, który dokonał się za sprawą deklaracji *Nostra aetate*, został przygotowany encykliką Pawła VI *Ecclesiam suam* z 6 sierpnia 1964 r., nazywaną też „Wielką Kartą Dialogu"[20]. Encyklika ta stworzyła

[20] M. Zago, *Dialog międzyreligijny*, [w:] *Kościół misyjny. Podstawowe studium misjologii*, pod red. S. Karotemplera, tłum. R. Dziura, A. Halemba, Warszawa 1997, s. 116. Zob. też: E. Sakowicz, *Pryncypia dialogu Ko-*

solidną podstawę dialogu Kościoła ze światem i oddziaływała również na inne dokumenty Soboru, kształtując jego ducha. Papież zastanawiał się w niej m.in. właśnie nad tym, „jaki duch i jaka wola powinna kierować Kościołem katolickim wobec ludzi współczesnych"[21]. Podkreślał zarazem, że „Ewangelia rodzi nowy i odrębny sposób życia", a „różnica między życiem chrześcijańskim a światowym" bierze się stąd, iż chrześcijanie poprzez chrzest święty stają się „uczestnikami tajemnicy Paschalnej", czyli otrzymują usprawiedliwienie i jego świadomość[22]. Są zatem „w świecie, ale i nie ze świata", gdyż starają się ustrzec przed „złudzeniami ludzkiej pychy"[23]. Nie oznacza to jednak oddzielenia Kościoła od tegoż świata, ale przeciwnie większe na niego otwarcie i „[...] wysiłek zmierzający do umożliwienia wszystkim uczestnictwa w zbawieniu"[24]. Do obowiązków Kościoła należy zatem nie tylko „strzeżenie depozytu"[25] wiary, ale też głoszenie Ewangelii światu, czyli „przechodzenie w zewnętrzny dar miłości", które Paweł VI nazywał dialogiem[26]. Papież nie pozostawiał wątpliwości co do celu dialogu:

> „Zanim doprowadzimy świat do wiary, owszem, aby go doprowadzić do wiary, potrzeba, byśmy się do świata zbliżyli, byśmy z nim nawiązali rozmowę"[27].

Dialog staje się zatem wstępnym etapem ewangelizacji. Kolejność postępowania proponowanego przez Pawła VI to najpierw

ścioła katolickiego z religiami Dalekiego Wschodu i Indii w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów posoborowych, Warszawa 2006, ss. 139 141.

[21] Paweł VI, *Ecclesiam suam*, ust. 58, [w:] Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, Warszawa 1981, s. 195.

[22] Tamże, ust. 60.

[23] Tamże, ust. 61.

[24] Papież wyraził tę myśl poprzez porównanie: „[...] nie inaczej postępuje lekarz, który znając niebezpieczeństwo choroby unika wprawdzie zarażenia siebie i innych, lecz równocześnie pilnie zabiega o wyleczenie chorych [...]" tamże, s. 197, ust. 63.

[25] 1 Tm 6, 20 por.: tamże, ust. 64.

[26] Tamże.

[27] Tamże, s. 199, ust. 68.

zrozumienie mentalności ludzi, z którymi katolicy wchodzą w dialog, następnie „ofiarowanie im daru prawdy i łaski", których strzeże Kościół, a w końcu: „uczynienie ich uczestnikami Bożego odkupienia i wszczepionej nam przez to nadziei"[28]. Jak widać, papież uznawał dialog za aktywny sposób zbliżenia Kościoła do świata, a finalnie też ewangelizacji. Uzasadniał go podkreśleniem, iż to sam Bóg rozpoczął zbawczy dialog z człowiekiem, dlatego też trzeba, aby katolicy pierwsi wyciągali rękę do świata, nie czekając aż inni ich „do tego wezmą"[29]. Na wzór Chrystusa nie wolno w tym działaniu stosować żadnej formy nacisku zewnętrznego, lecz zachowywać pełną wolność[30]. Dialog w społeczeństwie ludzkim musi być przystosowany pod względem formy do „zdolności tych, z którymi się rozmawia i do okoliczności"[31]. Nie zawsze też od razu ma zmierzać do tego, by nawrócić rozmówcę na wiarę katolicką, gdyż przede wszystkim ma szanować „godność i wolność", czyli jego wolny wybór[32].

Mimo iż Paweł VI nie pozostawił żadnych wątpliwości co do wyjątkowości i absolutnego charakteru własnej wiary, podkreślał, że należy odnosić się z szacunkiem do wartości duchowych i moralnych innych religii. Jak stwierdził:

> „Warto wraz z nimi przyczyniać się do rozwoju i bronić wspólnych nam wzniosłych i wspaniałych ideałów w dziedzinie wolności religijnej, braterstwa między ludźmi, wychowania i nauki, społecznych akcji dobroczynnych i ładu społecznego"[33].

W duchu *Ecclesiam suam*, w deklaracji *Nostra aetate* Kościół wyraził w stosunku do religii niechrześcijańskich szacunek i miłość, podkreślając to, co łączy go z innymi wierzącymi. Do religii Wschodu bezpośrednio nawiązują akapity punktu 2 deklaracji. Mowa jest zatem o hinduizmie, którego istota została przedstawiona następująco:

[28] Tamże, ust. 69.

[29] Tamże, s. 201, ust. 72.

[30] Tamże, s. 203, ust. 77.

[31] Tamże, ust. 78.

[32] Tamże.

[33] Tamże, ust. 108.

> „[...] ludzie badają i wyrażają boską tajemnicę poprzez niezmierną obfitość mitów i wnikliwe koncepcje filozoficzne, a wyzwolenia z udręk naszego losu szukają albo w różnych formach życia ascetycznego, albo w głębokiej medytacji, albo w uciekaniu się do Boga z miłością i ufnością"[34].

Z kolei w odniesieniu do buddyzmu Ojcowie soborowi wyrazili taką myśl:

> „[...] uznaje całkowitą niewystarczalność tego zmiennego świata i naucza sposobów, którymi ludzie w duchu pobożności i ufności mogliby osiągnąć stan doskonałego wyzwolenia albo dojść, czy to o własnych siłach, czy z wyższą pomocą, do najwyższego oświecenia"[35].

Dalej dowartościowano także „inne religie, istniejące na całym świecie". W tym punkcie deklaracji zwraca uwagę fragment mówiący o stosunku Kościoła do części ich idei i praw:

> „Kościół katolicki nic nie odrzuca z tego, co w religiach owych prawdziwe jest i święte. Ze szczerym szacunkiem odnosi się do owych sposobów działania i życia, do owych nakazów i doktryn, które chociaż w wielu wypadkach różnią się od zasad przez niego wyznawanych i głoszonych, nierzadko jednak odbijają promień owej Prawdy, która oświeca wszystkich ludzi"[36].

W tym kontekście podkreśla się „nakaz głoszenia Chrystusa [...], w którym ludzie znajdują pełnię życia religijnego i w którym Bóg wszystko pojednał"[37]. W następnym zdaniu wzywa się katolików, „[...] aby z roztropnością i miłością przez rozmowy i współpracę z wyznawcami innych religii, dając świadectwo wiary i życia chrześcijańskiego, uznawali, chronili i wspierali owe dobra duchowe i moralne, a także wartości społeczno-kulturowe, które u tamtych się znajdują"[38].

[34] Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich (Nostra aetate)*, ust. 2, [w:] Dialog Platforma Dialogu Polsko-Żydowskiego [online], www.dialog.org/dialog_pl/nostra01.html [dostęp: 26 grudnia 2013].

[35] Tamże.

[36] Tamże.

[37] Tamże.

[38] Tamże.

Charakterystyczne jest zestawienie misji i dialogu, co ma wskazywać na istniejące między nimi związki: katolicy, prowadząc dialog z wyznawcami innych religii, zobowiązani są jednocześnie do głoszenia Chrystusa, gdyż taka jest natura chrześcijańskiego uniwersalizmu i misja Kościoła. Biskupi zebrani na Soborze nie mieli co do tego wątpliwości. Przełomowość tego dokumentu nie polegała więc na odejściu od ewangelizacji, uznaniu równorzędności wszystkich religii, ale na ich dowartościowaniu, tj. przyznaniu, że zawarte są w nich „ziarna Prawdy", pochodzące od Ducha św.[39]. Nie oznacza to, iż inne religie są tożsame z Prawdą – zawierają jedynie jej elementy. Dlatego nie może być mowy o rezygnacji z misji. Jakie jednak są zależności między dialogiem a ewangelizacyjną działalnością Kościoła? – odpowiedź na to pytanie stała się po Soborze Watykańskim II ważnym zagadnieniem teologicznym i praktycznym.

Należy zauważyć, że ani encykliki Pawła VI, ani dokumenty soborowe nie wzywały do dysput teologicznych z wyznawcami religii niechrześcijańskich (z wyjątkiem religii żydowskiej). Inny był cel dialogu z chrześcijanami (jedność), a inny dialogu z religiami niechrześcijańskimi (wzajemne poznanie, zbliżenie, aktywność na rzecz pokoju). Dla niektórych liberalnych teologów i działaczy chrześcijańskich ta asymetria była trudna do zaakceptowania – ostatecznym celem zbliżenia i wspólnych działań pozostawało pozyskanie nowych wyznawców, których wciąż uważano za pogan. Dlatego też w niektórych komentarzach do dokumentów soborowych pojawiły się głosy, iż dialog, o którym mowa w *Nostra aetate*, ma charakter nowoczesny i nie łączy się bezpośrednio z zamiarem nawracania[40]. Nie bez znaczenia stało się również powołanie przez Pawła VI 17 maja 1964 r. Sekretariatu dla Niechrześcijan, co oznaczało wyłączenie dialogu międzyreligijnego spod wpływu Kongre-

[39] Niektórzy ujmują to dobitnie, twierdząc, iż Kościół „zrezygnował z prawa do wyłączności w głoszeniu Prawdy i uznał jej istnienie także w innych religiach" por.: Jan Paweł II, *Pojednanie światów. Dialog z religiami*, oprac. i wstępem opatrzył M. Kopp, przeł. T. Szafrański, Warszawa 2006, s. 126.

[40] J. Urban, *Dialog międzyreligijny a działalność misyjna Kościoła*, [w:] *Dialog międzyreligijny*, red. H. Zimoń, Lublin 2004, s. 144.

gacji Ewangelizacji Narodów, która od XVI w. czuwała nad działalnością misyjną Kościoła. W 1967 r. Sekretariat wydał dokument *Sugestie do dialogu między religiami*, nakłaniający chrześcijan m.in. do nawiązywania dialogu ściśle religijnego[41]. Bardziej tradycyjnych teologów te działania niepokoiły. Ich zdaniem, przeznaczenie dialogu stawało się zbyt rozmyte i niejednoznaczne – dokumenty soborowe posługiwały się przecież zupełnie nowym językiem, wyrażały szacunek, a nawet uznanie, doszukując się wspólnych wartości itd. W tym kontekście zaczęto też mówić o „kryzysie tożsamości misji"[42].

Problem zależności między dialogiem międzyreligijnym a misją podjął Paweł VI w adhortacji *Evangelii Nuntiandi* (8 grudnia 1975 r.), która była efektem prac obradującego rok wcześniej synodu biskupów. Zwraca uwagę niespójność dokumentu, gdyż z jednej strony papież mocniej niż Sobór w *Nostra aetate* podkreślał obecność dobra i prawdy w innych religiach, z drugiej zaś negatywnie oceniał możliwości nawiązania przez nie więzi z Bogiem, mimo że podejmują takie wysiłki. Sam dialog rozumiał raczej jako działalność „obok" ewangelizacji. Ks. Józef Urban zauważył, iż dla Pawła VI dialog dotyczył ludzi, nie religii. Dlatego cele dialogu miały być pozateologiczne: był to sposób na przełamywanie przesądów i braku zrozumienia między ludźmi oraz osiąganie wspólnych celów, takich jak wolność religijna i inne dobra publiczne[43]. Taka ocena dialogu i religii pozachrześcijańskich w *Evangelii Nuntiandi* miała być polemiką z poglądami kościelnych liberałów, uznającymi wszystkie religie za równe, czyli zaprzeczającymi absolutnemu charakterowi chrześcijaństwa[44].

Zdaniem badaczy, w wypowiedziach przedstawicieli Kościoła coraz częściej pojawiała się wizja dialogu jako wartości samej w sobie[45]. Za pontyfikatu Pawła VI Sekretariat dla Niechrześcijan roz-

[41] Por.: *Sugestie do dialogu między religiami*, [w:] *Wiara katolicka w dialogu*, Warszawa 1970, ss. 163 i n. Por. też: J. Urban, dz.cyt., s. 145.
[42] Cyt. za: G. Collet, *Das Missionsverständis der Kirche in der gegenwärtigen Diskussion*, Mainz 1984, s. 151.
[43] Por.: J. Urban, dz.cyt., s. 145.
[44] Tamże, s. 146.
[45] Por.: tamże.

wijał pozytywną ocenę innych religii, a jego przewodniczący podkreślał:

> „[...] dialog, podobnie jak miłość, ostatecznie nie ma przed sobą określonego celu, dlatego nie może być bezpośrednim środkiem misji, nie może być kryptomisją"[46].

Dialog jest jednak częścią szeroko rozumianej misji Kościoła – służy jedności rodzaju ludzkiego i staje się w tych, którzy w nim uczestniczą, „manifestacją Bożej miłości", ponieważ „nigdy nie jesteśmy chrześcijanami dla siebie samych, lecz dla innych"[47].

Warto docenić wkład Pawła VI w dialog międzyreligijny, gdyż to jego zaangażowanie otworzyło kwestię praktycznej współpracy z innymi religiami i przygotowało grunt pod następny pontyfikat. Trzeba także pamiętać, że papież ten znał realia kulturowe Azji. W 1964 r. odwiedził Indie, a w 1970 r. był m.in. na Filipinach, w Indonezji, Hongkongu i na Cejlonie. Znacznie bardziej do Azjatów zbliżył się jednak Jan Paweł II. Przesłanie jego 7 podróży wyrosło z analizy sytuacji współczesnego świata i położenia Kościoła oraz miało związek z przygotowaniami do wejścia w trzecie millenium chrześcijaństwa. Było też ugruntowane w zaaprobowanych przez niego dokumentach watykańskich. Z powyższych powodów warto zwrócić uwagę na niektóre z tych wypowiedzi.

Jan Paweł II od początku za jeden z celów swojego pontyfikatu uznawał wdrożenie nauczania Soboru Watykańskiego II w kwestii zbliżenia z innymi religiami. Pisał o tym w swojej pierwszej encyklice, *Redemptor hominis*. Do sposobu rozumienia dialogu dodał jednak nowy element:

> „[...] zanim [dialog A. M. S.] stanie się rozmową, musi naprzód być skierowaniem własnej uwagi w stronę »drugiego«, tego właśnie, z kim mamy rozmawiać"[48].

[46] Cyt. za: W. Kasper, *Czy religie niechrześcijańskie są zbawcze?*, [w:] *Ewangelizacja, dialog i rozwój. Wybrane dokumenty Międzynarodowej Konferencji Teologicznej, Nagpur (Indie) 1971 r.*, pod red. M. Dhavamony, z ang. przeł. J. Marzęcki, Warszawa 1986, s. 198.
[47] Tamże.
[48] *Encyklika Redemptor hominis*, ust. 11, [w:] Jan Paweł II, *Dzieł zebrane*. T. 1. *Encykliki*, Kraków 2006, s. 37. W odniesieniu do religii ni

Za istotny element dialogu uważał nawiązanie bezpośredniego kontaktu między religiami, „ich wzajemne zbliżenie i spotkanie"[49]. Z tego względu odwiedzał kraje zamieszkałe w większości przez niechrześcijan, spotykając się z nimi w różnych miejscach świata, także w Watykanie i podczas specjalnych modlitw o pokój w Asyżu.

Z drugiej strony w encyklice pojawił się też nowy aspekt dialogu międzyreligijnego otwarcie na „skarby ludzkiej duchowości, których [...] nie brak również wyznawcom religii pozachrześcijańskich"[50]. Oznacza to, że katolicy mogą czerpać korzyści duchowe z dialogu i dlatego również z tego punktu widzenia warto podejmować działania, aby zbliżyć się z innymi religiami poprzez „dialog, spotkania, wspólną modlitwę"[51]. W wypowiedziach skierowanych do przedstawicieli niechrześcijan, także podczas pielgrzymek do Azji, Jan Paweł II bardzo często wymieniał zalety moralno-duchowe cechujące daną społeczność[52]. Wskazywał tym

chrześcijańskich Jan Paweł II stwierdził: „Słusznie Ojcowie Kościoła widzieli w różnych religiach jakby refleksy jednej prawdy »semina Verbi«, które świadczą o tym, że na różnych wprawdzie drogach, ale przecież jakby w jednym kierunku postępuje to najgłębsze dążenie ducha ludzkiego, które wyraża się w szukaniu Boga a zarazem w szukaniu poprzez dążenie do Boga pełnego wymiaru człowieczeństwa, pełnego sensu życia ludzkiego" tamże.

[49] Por.: hasło „dialog", [w:] *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, pod red. A. Zwolińskiego, Radom 2003, s. 105.

[50] *Encyklika Redemptor hominis*..., dz.cyt., s. 32, ust. 6.

[51] Tamże.

[52] Np. w tradycjach religijnych obecnych w Japonii papież dostrzegał „cnoty życzliwości i dobroci, roztropności, łagodności i hartu ducha" por.: Jan Paweł II, *Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii (Japonia, 24 lutego 1981)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. S. Lach, Z. J. Kijas, wstęp S. Gądecki, Kraków 2000, s. 38. Do Koreańczyków Jan Paweł II powiedział: „Macie otwarte serce, pełne ludzkiego ciepła, wyrozumiałości i poczucia humoru; macie szczodre serce, które bardzo cierpiało i bardzo kochało, nigdy nie porzucając nadziei. [...] W codziennym życiu, w miłości i we wspólnocie zawsze staraliście się szukać prawdy por.: tegoż, *Przemówienie powitalne na lotnisku (Seul-Kimpo, 3 maja 1984)*, [w:] tamże, ss. 44 45. Zwracając się do Tajów papież mówił z kolei o „[...] głębokich humanitarnych wartościach, na których opiera się życie społeczne i kultura tajlandzka, ze swymi obyczajami i tradycjami". Wyrażał swoją radość z bycia gościem kraju, „który głosi wolność jako cechę charakterystyczną swego ludu [...]" tegoż, *Przemówienie do pa-*

samym owe „skarby" i zachęcał katolików, aby pogłębiali własną tożsamość poprzez uczenie się od „Innego"[53].

Tym niemniej w *Redemptor hominis* Jan Paweł II łączył dialog międzyreligijny z misją, m.in. odwołując się do nauczania Ojców Kościoła. Ciekawe jest jednak to, iż samą „Misję" (pisaną wielką literą) uznawał za wielkie zadanie Kościoła we współczesnym świecie i rozumiał znacznie szerzej niż tradycyjne nawracanie pogan: mówił raczej o zbliżeniu do „wszystkich kultur, światopoglądów, do wszystkich ludzi dobrej woli". Kontekst ten umożliwia zrozumienie papieskiej idei „Misji":

> „Misja nie jest nigdy burzeniem, ale nawiązywaniem i nowym budowaniem. [...] Nawrócenie, które z niej ma wziąć początek [...], jest dziełem Łaski, w którym człowiek ma siebie samego w pełni odnaleźć"[54].

W swojej pierwszej encyklice Jan Paweł II zaakcentował ponadto prymat szacunku wobec reprezentantów odmiennych tradycji religijnych wśród wszystkich treści ewangelizacyjnych:

ry królewskiej (Bangkok, 10 maja 1984), [w:] tamże, s. 51. Do „czcigodnych tradycji Azji" Jan Paweł II zaliczał: „milczenie, refleksyjność, modlitwę, asceze i skłonność do wyrzeczeń" tegoż, *Homilia podczas Mszy Świętej (Kolombo, 21 stycznia 1995)*, [w:] tamże, s. 89. W Madrasie, zwracając się do przedstawicieli religii niechrześcijańskich, Jan Paweł II powiedział: „Wiara w wewnętrzną rzeczywistość człowieka, która wykracza poza to, co materialne i biologiczne, wiara w najwyższą Istotę, która wyjaśnia, usprawiedliwia i umożliwia wzniesienie się człowieka ponad wszystkie aspekty jego materialnej natury są w Indiach głęboko przeżywane. Wasze medytacje rzeczy niewidzialnych i duchowych pozostawiły głęboki ślad w świecie. Wasze przemożne poczucie prymatu religii i wielkości Istoty Najwyższej stanowiło potężne świadectwo przeciwko materialistycznej i ateistycznej wizji życia" tegoż, *Spotkanie z przedstawicielami religii niechrześcijańskich (Madras, 5 lutego 1986)*, [w:] tamże, s. 160.

[53] W *Redemptor hominis* Jan Paweł II pytał, czy „zdecydowane przekonania w wierze wyznawców religii pozachrześcijańskich będące również owocem Ducha Prawdy przekraczającego w swym działaniu widzialny obręb Mistycznego Ciała Chrystusa nie mogłoby wprawić w zakłopotanie chrześcijan, tak nieraz zbyt skłonnych do powątpiewania w prawdy objawione przez Boga i głoszone przez Kościół, zbyt pochopnych w rozluźnianiu zasad moralności i torowaniu dróg etycznego permisywizmu?" *Encyklika Redemptor hominis*, dz.cyt., s. 32, ust. 6. Por. też: J. Urban, dz.cyt., s. 147.

[54] *Encyklika Redemptor hominis*..., dz.cyt., s. 38, ust. 12.

> „[...] zachowywać głębokie poszanowanie dla człowieka, dla jego rozumu i woli, dla jego sumienia i wolności. W ten sposób sama osobowa godność człowieka staje się treścią tego przepowiadania, nawet bez słów, ale przez sposób odnoszenia się do niej. Ten sposób dzisiaj zdaje się odpowiadać na szczególną potrzebę naszych czasów [wyróżn. A. M. S.]"[55].

Myśl ta rozwija szerokie ujęcie misji Kościoła we współczesnym świecie, które mieści w sobie również dialog – „wartość samą w sobie". Znajdzie to swój wyraz w późniejszych wypowiedziach papieża skierowanych do przedstawicieli innych religii.

3 marca 1984 r. Jan Paweł II przyjął na audiencji członków Sekretariatu dla Niechrześcijan, którzy tego dnia kończyli zgromadzenie plenarne, poświęcone rozważaniom na temat relacji między misją a dialogiem. Dokument podsumowujący te obrady ukazał się 10 czerwca tegoż roku pod tytułem *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii*[56]. Zarówno samo wystąpienie papieża, jak i wspomniany dokument stanowią cenne źródło do badań nad katolickim podejściem do dialogu międzyreligijnego, dlatego warto je w tym miejscu przeanalizować.

W przemówieniu do członków Sekretariatu Jan Paweł II wyraził potrzebę i wagę prowadzenia dialogu między wierzącymi różnych religii po to, by „każdy człowiek osiągnął swój cel transcendentny i zrealizował swój autentyczny wzrost", a także aby „wspierać kultury w zachowaniu swoich wartości religijnych i duchowych, wobec szybkich przemian społecznych"[57]. Papież zauważył, że ostatnio toczenie dialogu „ujawniło nowe drogi i potrzeby", a to za sprawą Kościołów partykularnych, które nawiązały „szczere i konstruktywne stosunki z wierzącymi innych religii obecnych w tej samej kulturze", do czego zachęcił je zresztą Sekretariat dla Nie-

[55] Tamże, s. 39.

[56] Sekretariat dla Niechrześcijan, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii* [10 czerwca 1984], [w:] *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 1989)*, zebrali i oprac. W. Chrostowski, R. Rubinkiewicz, Warszawa 1990, ss. 44 74.

[57] Jan Paweł II, *Wszyscy chrześcijanie są wezwani do dialogu z każdym wierzącym*, ust. 2, [w:] tegoż, *Nauczanie papieskie (1984)*, [T.] VII, cz. 1, przygot. do dr. E. Weron, A. Jaroch, Poznań 2001, s. 273.

chrześcijan[58]. Jan Paweł II popierał ten kierunek, podkreślając, iż „z powodu migracji, podróży, społecznego komunikowania się i wyborów osobistych, wierzący różnych religii i kultów łatwo się spotykają i często żyją razem". Należy zatem tak kształtować lokalne duszpasterstwo popierające „szacunek, przyjęcie, świadectwo", żeby „wartości duchowe ożywiały nasze społeczeństwa wystawione na próbę przez egoizm, ateizm i przez materializm"[59]. Postulował utworzenie przez poszczególne Konferencje Biskupów odpowiednich komisji[60]. Mówił też o różnych formach dialogu doktrynalnym, życia codziennego (co ma sprzyjać „bardziej pokojowej koegzystencji i współpracy na rzecz społeczeństwa bardziej sprawiedliwego, aby człowiek wzrastał w tym, czym jest, a nie tylko w tym, co ma [...]"[61]), modlitwy i życia duchowego (w tym również dialogu międzyzakonnym, między „ruchami, grupami, instytucjami" choć w tym przypadku bardzo ważne jest „odpowiednie przygotowanie i ciągłe pogłębianie swojej tożsamości kościelnej"[62]). Niezwykle istotne w tej wypowiedzi było to, co Jan Paweł II mówił o trudnościach w prowadzeniu dialogu. Jego zdaniem:

> „[...] sama religia może być instrumentalizowana i stać się pretekstem polaryzacji i podziału. W aktualnej sytuacji świata, prowadzić dialog znaczy uczyć się przebaczać, z chwilą, gdy wszystkie wspólnoty religijne mogą wytykać ewentualne krzywdy poniesione w ciągu wieków. Znaczy starać się zrozumieć serca innych, co jest szczególnie trudne, kiedy nie ma porozumienia. Znaczy, przede wszystkim, podjąć służbę dla całej ludzkości i jedynego Boga. Nie trzeba zatrzymywać się na łatwych i pozornych rezultatach"[63].

Było to bardzo przenikliwe spojrzenie na istotę dialogu międzyreligijnego i wytyczało drogę pojednania między wierzącymi. Można uznać, iż Jan Paweł II stawiał na coś w rodzaju „sojuszu wierzących", niezależnie od wyznania, przeciwko zmaterializowa-

[58] Tamże, ust. 3.

[59] Tamże.

[60] Tamże.

[61] Tamże, ust. 4.

[62] Tamże, s. 274.

[63] Tamże.

nemu, dalekiemu od Boga światu. Ten wątek będzie obecny również w wypowiedziach papieża podczas podróży na Daleki Wschód i do Indii.

Znaczący w przemówieniu był też sposób umiejscowienia dialogu w działalności zbawczej Kościoła. Jan Paweł II stwierdził:

> „[...] trzeba unikać kategoryczności i dychotomii. Autentyczny dialog staje się świadectwem, a prawdziwa ewangelizacja urzeczywistnia się w szacunku i w wysłuchaniu drugiego"[64].

Rozwijając idee autentycznego dialogu i prawdziwej ewangelizacji, papież wyjaśnił:

> „[...] wszystko ma swój czas [...], roztropność i rozsądek będą wskazywały, co jest najwłaściwsze w każdej szczególnej sytuacji: współpraca, świadectwo, wysłuchanie, wymiana wartości"[65].

Ważną funkcją dialogu jest „pojednanie między narodami i z Bogiem", co z kolei warunkuje „pokojowe współżycie i jedność"[66]. Dialog międzyreligijny służy zatem pokojowi, który tak bardzo jest światu potrzebny.

Dokument z 1984 r. rozwija papieskie wskazówki. Stwierdza się w nim, iż dialog może być rozumiany zarówno jako „norma", jak i „ideał". Oznacza on „nie tylko rozmowę, ale także całokształt pozytywnych i konstruktywnych stosunków międzywyznaniowych z osobami i wspólnotami innych religii", których celem jest „wzajemne poznanie i obopólne ubogacenie"[67]. Misja z kolei jest rozumiana szerzej niż dotychczas jako „posłannictwo" (czyli „działalność, przez którą Kościół [...] staje się w pełni obecny dla wszystkich ludzi i narodów"[68]). Posłannictwo wypełnia się na różne sposoby, w zależności od warunków. Są to: „zaangażowanie na rzecz człowieka, sprawiedliwości społecznej, wolności i praw ludzkich oraz reforma niesprawiedliwych struktur społecznych"[69].

[64] Tamże, ust. 5.
[65] Tamże.
[66] Tamże.
[67] Sekretariat dla Niechrześcijan, dz.cyt., ss. 44 45, ust. 3.
[68] Tamże, s. 47, ust. 11.
[69] Tamże, s. 47, ust. 12.

W taki kontekst wpisuje się dialog, który „nie jest oportunistyczną taktyką danej chwili"[70] (przez co, jak się wydaje, można rozumieć, iż nie jest kryptomisją). Jego istotą jest „potrzeba przyjmowania", ale też „przekazywania" czegoś innym. Autorzy dokumentu odsyłają do definicji dialogu w naukach humanistycznych: w dialogu z „Innym" człowiek doświadcza własnych ograniczeń, ale równocześnie możliwości ich przekroczenia; odkrywa, że „nie posiada prawdy w sposób doskonały i całkowity, ale może ku niej z ufnością podążać wspólnie z innymi ludźmi"[71]. Oznacza to „wzajemne weryfikowanie się, wzajemne poprawianie błędów", gdyż „braterska wymiana posiadanych darów sprzyja stałemu wzrostowi dojrzałości, z której rodzi się wspólnota osób"[72]. Człowiek poznaje w ten sposób „bogactwo, które Ojciec ukrył w stworzeniu i historii" oraz „wydobywa je na światło dzienne" nie tylko po to, by chwalić Boga, ale również po to, „by zapewnić darom Ojca możliwość dotarcia do wszystkich ludzi"[73]. Jest to więc powrót do posłannictwa i trudno zgodzić się ze stwierdzeniem ks. J. Urbana, że dokument zawiera pojęcie dialogu „jako dzieła postawionego obok obowiązku ewangelizacji"[74] należy raczej uznać, iż to „obowiązek ewangelizacji" jest rozumiany inaczej niż do tej pory: znacznie szerzej i głębiej.

Do dokumentu z 1984 r. nawiązują także wypowiedzi Kościoła z lat 90., zwłaszcza encyklika Jana Pawła II *Redemptoris missio*[75] z 7 grudnia 1990 r. oraz wspólny dokument papieskiej Rady do spraw Dialogu Międzyreligijnego i Kongregacji do spraw Ewangelizacji Narodów z 19 maja 1991 r. pt. *Dialog i przepowiadanie*[76]. Podkreśla się w nich, że „dialog międzyreligijny należy do

[70] Tamże, s. 51, ust. 20.
[71] Tamże.
[72] Tamże, s. 51, ust. 20 21.
[73] Tamże, s. 52, ust. 22.
[74] J. Urban, dz.cyt., s. 148.
[75] Zob.: *Encyklika Redemptoris missio Ojca Świętego Jana Pawła II o stałej aktualności posłania misyjnego*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, dz.cyt.
[76] Zob.: Pontifical Council for Inter-Religious Dialogue, *Dialogue And Proclamation, Reflection And Orientations On Interreligious Dialogue And The Proclamation Of The Gospel Of Jesus Christ*, [w:] serwis

misji ewangelizacyjnej Kościoła" i stanowi „wyraz misji *ad gentes*"[77]. Jednocześnie misję tę pojmuje się w sposób rozszerzony, znany już z *Postawy Kościoła...* Słuszna wydaje się ocena ks. J. Urbana, iż samo rozumienie przez Kościół dialogu od czasu *Nostra aetate* i *Ecclesiam suam* ulegało ewolucji[78], do czego w istotny sposób przyczyniły się też podróże apostolskie Jana Pawła II.

Warto pamiętać, że w marcu 1988 r., podczas reorganizacji Kurii Rzymskiej papież zmienił nazwę (a tym samym i rangę) Sekretariatu dla Niechrześcijan na Radę ds. Dialogu Międzyreligijnego. To wydarzenie również można uznać za wyraz zmian w postawie Kościoła względem innych religii[79]. Jan Paweł II odbył już wtedy kilka podróży apostolskich na Daleki Wschód i do Indii, gdzie spotykał się z wyznawcami odmiennych tradycji religijnych i wspólnie z nimi modlił się o pokój w Asyżu. Coraz lepiej poznawał zatem niechrześcijan i wartości obecne w ich pradawnych kulturach. Całą tę aktywność papieża należałoby uznać za realizację dialogu w myśl wspomnianych wcześniej zasad.

W związku z przygotowaniami do obchodów dwutysiąclecia chrześcijaństwa Jan Paweł II zainicjował i przeprowadził szereg regionalnych spotkań z biskupami. Tzw. Specjalne Zgromadzenia Synodu Biskupów, zorganizowane dla poszczególnych kontynentów, miały też zbadać i wyartykułować wyzwania, jakie stoją przed Kościołami lokalnymi w nadchodzącym czasie, co wiązano z hasłem „nowej ewangelizacji". Spotkanie dla Azji odbyło się w Rzy-

Stolicy Apostolskiej [online], http://www.vatican.va/roman curia/pontifical councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991 dialogue-and-proclamatio en.html [dostęp: 30 września 2009]. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden dokument dotyczący zależności między misją a dialogiem, pt. *Chrześcijaństwo a religie*, przygotowany przez Międzynarodową Komisję Teologiczną (organ doradczy Kongregacji Nauki Wiary) zob.: *Chrześcijaństwo a religie. Dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej. Tekst, komentarze, studia*, red. I. S. Ledwoń, K. Pek, Lublin Warszawa 1999.

[77] *Encyklika Redemptoris missio...*, dz.cyt., s. 369, ust. 55.

[78] Zdaniem ks. J. Urbana, wskazuje na to stwierdzenie zawarte w ostatnim z tych dokumentów, iż „dialog nie stanowi całkowitej misji Kościoła" por.: tegoż, dz.cyt., s. 156.

[79] Aspekt negatywny („niechrześcijanie") został zastąpiony aspektem pozytywnym („dialog międzyreligijny") tamże, s. 147.

mie w 1998 r.[80], jednak bez biskupów z Chin kontynentalnych, którym komunistyczne władze odmówiły wydania paszportów. Podsumowaniem spotkania, a tym samym pogłębioną analizą sytuacji Kościoła katolickiego w Azji stała się wspomniana wcześniej posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Asia*, podpisana przez Jana Pawła II w stolicy Indii. Podkreśla się w niej, iż Jezus „przyszedł na świat jako Azjata" oraz wyraża się nadzieję, że tak, jak pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa należało do Europy, drugie do Afryki i Ameryki, tak trzecie będzie związane z ewangelizacją Azji[81]. Jak zaznaczono w adhortacji, synod biskupów wyraził „uznanie dla starych tradycji i kultur religijnych, głębokich filozofii i mądrości, dzięki którym Azja stała się tym, czym jest dzisiaj"[82]. Z drugiej strony, pamiętając o słabościach Kościoła katolickiego w Azji, wezwał wszystkich chrześcijan do zaangażowania się w misję na kontynencie[83].

Wiele miejsca poświęcono również dialogowi międzyreligijnemu, podkreślając raz jeszcze, iż z „chrześcijańskiego punktu widzenia" to coś znacznie większego niż tylko „wzajemne poznanie się i wzbogacanie"[84]. Stanowi on bowiem „część ewangelizacyjnej misji Kościoła, przejaw misji *ad gentes*"[85]. Powtórzono też słowa z *Redemptoris missio*, że w dialogu „nie może być żadnej rezygnacji ani irenizmu, lecz wzajemne świadectwo dla wspólnego postępu na drodze poszukiwań i doświadczeń religijnych, a jednocześnie dla pokonania uprzedzeń, nietolerancji i nieporozumień"[86].

[80] Jedną z relacji z tego spotkania przekazał Krzysztof Popławski zob.: tegoż, *Rzym i Pekin: dwa oblicza tego samego źródła?*, „W Drodze" [online] 1999, nr 2 (306), http: mateusz.pl/wdrodze/nr306/306-05-Poplawski.htm, [dostęp: 1 października 2009].

[81] W adhortacji została w tym miejscu zacytowana wypowiedź Jana Pawła II z przemówienia do VI Plenarnego Zgromadzenia Federacji Konferencji Episkopatów Azji (FABC) w Manili z 15 stycznia 1995 r. por.: *Adhortacja apostolska Ecclesia in Asia Ojca Świętego Jana Pawła II*, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. 2. *Adhortacje*, Kraków 2006, s. 733.

[82] Tamże.

[83] Tamże, ss. 735 736, ust. 4.

[84] Tamże, s. 772, ust. 31.

[85] Tamże.

[86] Tamże.

W adhortacji znalazła się także wyrażona przez Synod sugestia opracowania dyrektorium dialogu międzyreligijnego, „aby stworzyć możliwość kierowania uczestnikami procesu dialogu"[87]. Bardzo dużo miejsca poświęcono też „służbie rozwojowi człowieka", wskazując na bolączki i problemy rozwojowe, dotykające wszystkich Azjatów, niezależnie od wyznawanej przez nich religii. Kościół ze swej strony ofiarował całe bogactwo nauczania społecznego[88]. Adhortacja stanowi całościowe spojrzenie na sytuację mniejszościowego Kościoła katolickiego w Azji. Można ją też uznać za podsumowanie papieskich podróży do tego regionu.

Realizacja idei dialogu międzyreligijnego w przemówieniach Jana Pawła II podczas podróży na Daleki Wschód i do Indii

Przesłanie, które zanosił swym azjatyckim gospodarzom Jan Paweł II w czasie pielgrzymek do dalekich regionów Azji, było przekazywane na różne sposoby: wypowiedziom towarzyszyły gesty i niekiedy znaczące niedomówienia. Podczas prawie każdej wizyty papież zwracał się do przedstawicieli religii niechrześcijańskich. Nawet odwiedzając Filipiny w 1981 r. znalazł czas, by spotkać się z grupą muzułmanów z wyspy Mindanao[89]. Podróże z lat 1989 99, a zwłaszcza wizyta w Indiach w 1999 r., różniły się od wcześniejszych inna była już sytuacja polityczna i społeczna w regionie. Azja w latach 90. czerpała z globalizacji, przeżywając rozkwit gospodarczy, co wpływało na stosunki wewnątrzpaństwowe. W tym okresie, zwłaszcza wśród hindusów i muzułmanów, ujawniły się również ruchy ekstremistyczne odwołujące się do religii, które zwiększały stopniowo swoje wpływy polityczne. Język, jakim przemawiał Jan Paweł II, nie zmienił się jednak, ponieważ w gruncie rzeczy nie zmieniło się papieskie przesłanie. Papież starał się w każdym przypadku wcielać w życie wizję dialogu międzyreligijnego, którą od czasu *Nostra aetate* i *Ecclesiam suam*

[87] Tamże, s. 773.

[88] Tamże, ss. 774 782, ust. 32 42.

[89] Por.: Jan Paweł II, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami wspólnot muzułmańskich*, [w:] *Jan Paweł II na Filipinach i w Japonii*..., dz.cyt., ss. 117 119.

rozwijał Kościół. Wszystkie wypowiedzi skierowane do „Innego" w Azji Wschodniej i Południowej należy postrzegać właśnie w tym kontekście[90].

Jan Paweł II uważał, że okazywanie sobie wzajemnie szacunku jest wstępnym warunkiem nawiązania dialogu. Dlatego też wielokrotnie podkreślał swoje „najwyższe uznanie" i „głęboki szacunek"[91] dla wyznawców religii niechrześcijańskich oraz wszystkiego, co w ich wierze jest „prawdziwe, dobre i szlachetne". Mówił o „odwiecznej mądrości" w nich obecnej[92]. Spotkanie z Najwyższym Patriarchą buddyjskim Tajlandii Vasaną Tarą poczytywał za „specjalny zaszczyt"[93]. Dziękował za gościnność oraz za to, że przedstawiciele różnych religii przybywają na spotkanie z nim, co, jego zdaniem, świadczyło o ich woli nawiązania dialogu. Wielokrotnie mówił o braterstwie, zwracając uwagę na bliskość wszystkich wierzących[94]. Sam był otwarty na naukę płynącą z dawnych tradycji Wschodu i zachęcał tamtejszych katolików, aby nie odrzucali kultury, z którą stykają się na każdym kroku, ale by czerpali z bogactwa jej mądrości[95]. Cytował słowa Jezusa, który po-

[90] Teksty wszystkich papieskich przemówień z wszystkich podróży, także do Azji Wschodniej i Południowej, można znaleźć na stronie Watykanu zob.: *John Paul II Travels*, [w:] serwis Stolicy Apostolskiej [online], http://www.vatican.va/holy father john_paul ii/travels/index.htm [dostęp: 1 października 2009]. Dobrym źródłem w języku polskim są odpowiednie numery „L'Osservatore Romano" (wydania polskie) oraz książki omawiające poszczególne pielgrzymki zob.: *Jan Paweł II na Filipinach i w Japonii*..., dz.cyt.; *Jan Paweł II na Dalekim Wschodzie. 2 V 1984 11 V 1984. Homilie i przemówienia*, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. pol.), Warszawa 1988; *Jan Paweł II w Indiach. 31 I 11 II 1986. Homilie i przemówienia*, wstęp A. Kurek, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. pol.), Warszawa 1990. Cennym źródłem papieskich przemówień są opracowania: *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*..., dz.cyt.; Jan Paweł II, *Pojednanie światów*..., dz.cyt.

[91] Jan Paweł II, *Przemówienie na lotnisku (Sri Lanka, 20 stycznia 1995)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm*..., dz.cyt., s. 83.

[92] Tegoż, *Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii*..., dz.cyt., s. 39.

[93] Tegoż, *Pożegnalne przemówienie w Bangkoku*, [w:] *Jan Paweł II na Dalekim Wschodzie*..., dz.cyt., s. 160.

[94] Tegoż, *Spotkanie z przedstawicielami różnych religii i kultur (Dehli, 2 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm*..., dz.cyt., s. 143.

[95] Podczas pielgrzymki do Indii już na lotnisku w Delhi papież powiedział, iż jest gotów uczyć się od hindusów i czerpać z ich życiowego doświadczenia

wiedział „Kto nie jest przeciwko nam, jest z nami", jednocześnie wyrażając swoje przekonanie, że jest „wiele spraw", w których inne religie „już są z nami"[96].

W czasie swoich podróży papież często odwoływał się do filozofów, myślicieli i autorytetów Wschodu, cytował ich wypowiedzi. Podkreślał w ten sposób zbieżności z religią chrześcijańską[97]. Podczas obu swoich wizyt w Indiach odwiedzał miejsca poświęcone pamięci Mahatmy Gandhiego, którego nazywał „Apostołem zaniechania przemocy" i „bohaterem ludzkości". Podkreślał fascynację tego wielkiego hindusa słowami Jezusa, a zwłaszcza „Kazaniem na górze"[98]. W ten sposób starał się położyć fundament dialogu pokazując to, co łączy chrześcijaństwo z hinduizmem, buddyzmem i innymi religiami Wschodu.

Jan Paweł II wielokrotnie podkreślał, iż dialog z wyznawcami odmiennych systemów religijnych ma na celu służbę na rzecz ludzkości, wspólną posługę wobec człowieka, w obronie jego godności i praw[99]. Trzeba rozwijać „wzajemne rozumienie i współpracę [...], by duchowe i moralne wartości, na straży których stoimy, nadal dawały mądrość i wewnętrzną siłę mężczyznom i kobietom naszych czasów"[100]. Kościół ze swej strony proponuje światu naukę o „integralnym rozwoju człowieka", w tym „duchową wizję" osoby[101]. Papież wyraził następujące przekonanie:

– por.: tegoż, *Przemówienie powitalne na lotnisku Palam (Dehli, 1 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm*..., dz.cyt., s. 133. Godne podziwu jest, zdaniem Jan Pawła II, np. buddyjskie wyrzeczenie się przemocy por.: tegoż, *Homilia podczas mszy św. na stadionie (Bangkok, 10 maja 1984)*, [w:] tamże, s. 55.

[96] Tegoż, *Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii*..., dz.cyt., s. 40.

[97] Zob. np.: tegoż, *Spotkanie z przedstawicielami różnych religii i kultur*..., dz.cyt., s. 148.

[98] Tegoż, *Raj Ghat miejsce pamięci Mahatmy Gandhiego (Dehli, 1 lutego 1986)*, [w:] *Buddy m i hinduizm*..., dz.cyt., ss. 135 137.

[99] Tamże.

[100] Jan Paweł II, *Do przywódców religii (Seul, 6 maja 1984)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm*..., dz.cyt., s. 47.

[101] Tegoż, *Spotkanie z przedstawicielami różnych religii i kultur*..., dz.cyt., s. 143.

> „[...] w świecie pełnym nędzy, chorób, niewiedzy i cierpienia prawdziwa duchowość może zmienić nie tylko umysł człowieka, może też zmienić na lepsze cały świat"[102].

Ważnym zadaniem jest współpraca dla pokoju[103]. Religie powinny też wspólnie propagować świętość życia ludzkiego od poczęcia[104], przeciwstawiać się ideologiom materialistycznym i ateistycznej wizji życia. Podczas podróży do Indonezji w 1989 r. papież zauważył:

> „[...] tęsknota do wolności jeśli nie jest poddana pewnej dyscyplinie i nie kieruje się wrażliwością na wartości duchowe oraz obiektywnymi zasadami ludzkiej moralności może się wyrodzić w permisywizm, który raczej zniewala, niż wyzwala"[105].

Dużo miejsca w swoich wypowiedziach skierowanych do „Innego" w Azji Jan Paweł II poświęcał prawu do wolności religijnej, co, jak się wydaje, mogło mieć związek ze szczególną sytuacją chrześcijan na tym kontynencie. Często wyrażał swoje uznanie dla przepisów konstytucyjnych, w których ta wolność jest zapisana. Pod kreślał, iż nigdy nie można nikogo przymuszać do działania wbre sumieniu[106]. Wypowiedzi na ten temat nabrały wyjątkowego wymiaru podczas podróży do Indii w 1999 r. w świetle prześladowań, które w tym kraju spotykały chrześcijan, a zwłaszcza hinduskich konwertytów[107].

Papieskie przekazy skierowane do wyznawców religii Wschodu tak oto podsumował bp Stanisław Gądecki:

[102] Tegoż, *Spotkanie z przedstawicielami religii niechrześcijańskich*..., dz.cyt., s. 161.

[103] Tegoż, *Raj Ghat miejsce pamięci Mahatmy Gandhiego*..., dz.cyt., s. 136; tegoż, *Do przywódców religii*..., dz.cyt., s. 47.

[104] Tegoż, *Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii*..., dz.cyt., s. 40.

[105] Tegoż, *Spotkanie z przywódcami religii (Dżakarta, 10 października 1989)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm*..., dz.cyt., s. 177.

[106] Tamże, s. 163.

[107] Por.: P. Wołowski, *Papież w Indiach*, „Wiadomości KAI" [biuletyn Katolickiej Agencji Informacyjnej] 1999, nr 45, ss. 16 18.

> „[...] w dzisiejszym tragicznie rozdartym świecie istnieje ogromna potrzeba tego, aby religie nie przyczyniały się do dalszego rozdarcia, a przez to do poszerzenia procesu zapomnienia o Bogu, a wręcz przeciwnie do jego scalenia i ożywienia przekonania, iż wszyscy zmierzamy ku wiecznej kontemplacji Boga"[108].

Warto też podkreślić, o czym już wspomniano wcześniej, że Jan Paweł II w przesłaniu dla „Innego" nie unikał mówienia o swojej szczególnej misji jako głowy Kościoła katolickiego i świadka Chrystusa, którą jest głoszenie światu „Dobrej Nowiny".

Zakończenie

Pytanie, które należy na koniec zadać, ze świadomością, iż odpowiedź na nie przerasta rozmiary niniejszego artykułu, to jak sami mieszkańcy Indii oraz Dalekiego Wschodu odczytywali i odczytują skierowane do nich papieskie przesłanie. Prześladowania chrześcijan w różnych regionach Azji, zwłaszcza te kładące się cieniem na ostatniej pielgrzymce Jana Pawła II do takiego regionu wyznawców Chrystusa w Indiach i jednocześnie protesty wobec papieskiej wizyty[109], pokazują, że ze strony niechrześcijan dialog nie zawsze jest dostrzegany, rozumiany i akceptowany. Niektórzy Azjaci obawiają się, że atrakcyjne dla wielu idee równości wszystkich wobec Boga, dowartościowanie oraz wsparcie najsłabszych i najuboższych to nowa ofensywa obcej kultury, która wywrze destrukcyjny wpływ na tradycje Azji tak, jak uczyniła to w przeszłości z innymi podbitymi przez siebie obszarami świata[110]. Quasi-państwowy charakter Stolicy Apostolskiej ułatwia papieżom nawiązanie kontaktu z przy-

[108] S. Gądecki, *Wstęp*, [w:] *Buddyzm i hinduizm...*, dz.cyt., s. 12.

[109] Por. np.: *Christian conversion is violence An open letter to Pope John Paul II*, [w:] blog Christian Terror and Aggression in India [online], http://christianwatchindia.wordpress.com/2008/05/31/christian-conversion-is-violence-an-open-letter-to-pope-john-paul-ii [dostęp: 1 października 2009].

[110] *A Christian plot to conquer India by conversion*, [w:] blog Christian Terror and Aggression in India [online], http://christianwatchindia.wordpress.com/2008/11/04/a-christian-plot-to-conquer-india-by-conversion [dostęp: 1 października 2009].

wódcami politycznymi, w dużym stopniu również z religijnymi. Problemem pozostaje praktyczna realizacja dialogu na najniższym szczeblu, w warunkach przebudzenia ekstremistycznych ruchów polityczno-religijnych w państwach Azji Wschodniej i Południowej oraz zwalczających chrześcijaństwo rządów autorytarnych. Warte podkreślenia jest jednak to, że liczba katolików na tych obszarach stopniowo wzrasta, co też może świadczyć, iż papieskie nadzieje na „azjatyckie trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa", zwłaszcza w obliczu cierpienia męczenników, nie są bezzasadne[111].

Bibliografia

A Christian plot to conquer India by conversion, [w:] blog Christian Terror and Aggression in India [online], http://christianwatchindia.wordpress.com/2008/11/04/a-christian-plot-to-conquer-india-by-conversion [dostęp: 1 października 2009].

Adhortacja apostolska Ecclesia in Asia Ojca Świętego Jana Pawła II, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. 2. *Adhortacje*, Wydawnictwo „M", Kraków 2006.

Annuarium Statisticum Ecclesiae 2004, [w:] serwis EWTN Global Catholic Network [online], www.ewtn.com/library/chistory/annu2004.htm [dostęp: 12 stycznia 2014].

Collet Giancarlo, *Das Missionsverständis der Kirche in der gegenwärtigen Diskussion*, Matthias / Grünewald / Verlag, Mainz 1984.

Christian conversion is violence An open letter to Pope John Paul II, [w:] blog Christian Terror and Aggression in India [online], http://christianwatchindia.wordpress.com/2008/05/31/christian-conversion-is-violence-an-open-letter-to-pope-john-paul-ii [dostęp: 1 października 2009].

Dudziak Arkadiusz, *Problematyka polityczna w komunikowaniu międzykulturowym Jana Pawła II*, [w:] *Jan Paweł II w kręgu myśli politycznej i dyplomacji*, red. nauk. M. Wilk i Ł. Donaj, Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych w Łodzi, Łódź 2009.

Encyklika Redemptor hominis, [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. 1. *Encykliki*, Wydawnictwo „M", Kraków 2006.

[111] Por.: *Komunikat rady sekretariatu generalnego Synodu Biskupów dla Azji: Kościół prześladowany, ale rosnący*, [w:] serwis Radio Watykańskie Głos Papieża i Kościoła w Dialogu ze Światem [online], http://www.radiovaticana.org/polski Articolo.asp?c 172754 [dostęp: 2 października 2009]; S. Lafitte, *The world's reconstruction. The Vatican's strategy*, „Enjeux Internationaux" 2007, nr 15, http:/ www.enjeux-internationaux.org/articles/num15 en/vatican.htm [dostęp: 2 czerwca 2009].

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, pod red. Andrzeja Zwolińskiego, Polskie Wydawn. Encyklopedyczne „Polwen", Radom 2003.

Gołębiowski Krzysztof, *List Papieża do Kościoła w Chinach*, „Misyjne Drogi" [online] 2007, nr 5 (125), http://www.misyjnedrogi.pl/artykuly.php?tresc,1890 [dostęp: 11 września 2009].

Gołębiowski Krzysztof, *Papieskie rekordy*, „Wiadomości KAI" [biuletyn Katolickiej Agencji Informacyjnej] 2005, nr 14.

Jan Paweł II, *Do przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Japonii (Japonia, 24 lutego 1981)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Do przywódców religii (Seul, 6 maja 1984)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy Świętej (Kolombo, 21 stycznia 1995)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Homilia podczas mszy św. na stadionie (Bangkok, 10 maja 1984)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Orędzie do wszystkich ludów Azji*, [w:] *Jan Paweł II na Filipinach i w Japonii. 16 26 II 1981. Przemówienia i homilie*, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. polskie) i Krzysztof Doroszewski, oprac. Jarmila Sobiepan, Marta Szafrańska-Brandt, „Pax", Warszawa 1986.

Jan Paweł II, *Pojednanie światów. Dialog z religiami*, oprac. i wstępem opatrzył Matthias Kopp, przeł. Tadeusz Szafrański, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2006.

Jan Paweł II, *Pożegnalne przemówienie w Bangkoku*, [w:] *Jan Paweł II na Dalekim Wschodzie. 2 V 1984 11 V 1984. Homilie i przemówienia*, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. polskie), „Pax", Warszawa 1988.

Jan Paweł II, *Przemówienie do pary królewskiej (Bangkok, 10 maja 1984)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Przemówienie na lotnisku (Sri Lanka, 20 stycznia 1995)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami wspólnot muzułmańskich*, [w:] *Jan Paweł II na Filipinach i w Japonii. 16 26 II 1981. Przemówienia i homilie*, przekł. „L'Osservatore Romano" (wyd. polskie) i Krzysztof Doroszewski, oprac. Jarmila Sobiepan, Marta Szafrańska-Brandt, „Pax", Warszawa 1986.

Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Palam (Dehli, 1 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku (Seul-Kimpo, 3 maja 1984)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Raj Ghat miejsce pamięci Mahatmy Gandhiego (Dehli, 1 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Spotkanie z przedstawicielami religii niechrześcijańskich (Madras, 5 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Spotkanie z przedstawicielami różnych religii i kultur (Dehli, 2 lutego 1986)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Spotkanie z przywódcami religii (Dżakarta, 10 października 1989)*, [w:] *Buddyzm i hinduizm w nauczaniu Jana Pawła II (1978 1999)*, zebrali i oprac. Sabina Lach, Zdzisław Józef Kijas, wstęp Stanisław Gądecki, PAT, Kraków 2000.

Jan Paweł II, *Wszyscy chrześcijanie są wezwani do dialogu z każdym wierzącym*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie (1984)*, [T.] VII, cz. 1, przygot. do dr. Eugeniusz Weron, Antoni Jaroch, Pallotinum, Poznań 2001.

Kasper Walter, *Czy religie niechrześcijańskie są zbawcze?*, [w:] *Ewangelizacja, dialog i rozwój. Wybrane dokumenty Międzynarodowej Konferencji Teologicznej, Nagpur (Indie) 1971 r.*, pod red. Mariasusai Dhavamony, z ang. przeł. Józef Marzęcki, „Pax", Warszawa 1986.

Komunikat rady sekretariatu generalnego Synodu Biskupów dla Azji: Kościół prześladowany, ale rosnący, [w:] serwis Radio Watykańskie Głos Papieża i Kościoła w Dialogu ze Światem [online], http://www.radiovaticana.org/polski/Articolo.asp?c 172754 [dostęp: 2 października 2009].

Korea Południowa, [w:] Wikipedia Wolna Encyklopedia [online], http://pl.wikipedia.org/wiki/Korea Południowa#Ludno.C5.9B.C4.87 [dostęp: 14 stycznia 2014].

Kościelniak Krzysztof, *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata*, Wydawnictwo „M", Kraków 2002.

Lafitte Serge, *The world's reconstruction. The Vatican's strategy*, „Enjeux Internationaux" 2007, nr 15, http://www.enjeux-internationaux.org/articles/num15/en/vatican.htm [dostęp: 2 czerwca 2009].
Lecomte Bernard, *Pasterz*, Znak, Kraków 2006.
Oleska Agnieszka, *Ikona niosąca przesłanie pokoju i pojednania*, „Seminare" [online] 2006, T. 23, http://www.seminare.pl/pdf/tom23-17-oleska.pdf [dostęp: 14 stycznia 2014].
Osiecki Edward, *Historia Kościoła katolickiego w Wietnamie*, [w:] serwis Katolik.pl [online], http://www.katolik.pl/index1.php?st=artykuly&id=1027 [dostęp: 14 września 2009].
Paweł VI, *Ecclesiam suam*, [w:] Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, „Pax", Warszawa 1981.
Sakowicz Eugeniusz, *Pryncypia dialogu Kościoła katolickiego z religiami Dalekiego Wschodu i Indii w świetle nauczania Soboru Watykańskiego II oraz dokumentów posoborowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2006.
Sekretariat dla Niechrześcijan, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii* [10 czerwca 1984], [w:] *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 1989)*, zebrali i oprac. Waldemar Chrostowski, Ryszard Rubinkiewicz, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1990.
Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich (Nostra aetate)*, [w:] Dialog – Platforma Dialogu Polsko-Żydowskiego [online], www.dialog.org/dialog_pl/nostra01.html [dostęp: 26 grudnia 2014].
Sobór Watykański II, *Konstytucja o Kościele w świecie współczesnym (Gaudium et spes)*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. nauk. Marian Radwan [i in.], Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Rzym Lublin 1996.
Sugestie do dialogu między religiami, [w:] *Wiara katolicka w dialogu*, „Pax", Warszawa 1970.
Urban Józef, *Dialog międzyreligijny a działalność misyjna Kościoła*, [w:] *Dialog międzyreligijny*, red. Henryk Zimoń, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2004.
Wołowski Paweł, *Papież w Indiach*, „Wiadomości KAI" [biuletyn Katolickiej Agencji Informacyjnej] 1999, nr 45.
Zago Marcello, *Dialog międzyreligijny*, [w:] *Kościół misyjny. Podstawowe studium misjologii*, pod red. Sebastiana Karotemplera, tłum. Ryszard Dziura, Andrzej Halemba, „Missio-Polonia" Wydawnictwo Papieskich Dzieł Misyjnych, Warszawa 1997.

Summary

Dialogue with the rich tradition of the Orient John Paul II's message for the East and South Asia

John Paul II made 7 pilgrimages to the East and South Asia, during which he tried to realise the vision of the inter-religious dialogue contained in Church's documents started with Vaticanum II's declaration *Nostra aetate* and memorable encyclical of Paul VI *Ecclesiam suam*. John Paul II himself also made a great contribution to the development of catholic doctrine in this domain. His apostolic message to the people of South and East Asia has much to do with the matter of the complicated relations between mission and dialogue the subject of a few important documents of the Polish pope. Faithful to Church's teaching, John Paul II used to tell the believers of different religions about the need of cooperation for common good of humankind and every person in the world and to emphasise Christianity's special mission in this duty. In the article the texts of conciliar constitutions and declarations, the documents of Vatican dicasteries, pope's encyclicals, exhortations, as well as the texts of John Paul II's speeches during his pastoral visits to Asian countries were analysed.

Nota o autorze

ANNA M. SOLARZ doktor; adiunkt w Zakładzie Studiów Pozaeuropejskich Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego; zajmuje się problematyką religii i etyki w stosunkach międzynarodowych oraz stosunkami międzynarodowymi w Azji i w Afryce; współredaktorka kilku książek, m.in. (wraz z H. Schreiber) *Religia w stosunkach międzynarodowych* (2013), autorka artykułów i rozdziałów w pracach zbiorowych, m.in.: *Allah akbar! czyli o roli religii we współpracy między państwami muzułmańskimi na przykładzie Organizacji Konferencji Islamskiej* (2006), *Prawa człowieka i etyka w stosunkach międzynarodowych* (2007), *Buddyzm w Ameryce Łacińskiej* (2007), *Kościół katolicki wobec problemów rozwoju współczesnego świata* (2010), *Chrześcijaństwo w Indiach na początku XXI w.* (2011), *Religia w Trzecim Świecie* (2011), *Kościół katolicki/Stolica Apostolska moralne mocarstwo na Czarnym Lądzie?* (2012), *Ochrona zdrowia w nauczaniu Kościoła katolickiego i działalności Stolicy Apostolskiej na forum międzynarodowym* (2013).